

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzity Komenského
v Bratislavе

Nové tendencie

MLADÁ RUSISTIKA

a trendy VIII

Bratislava

2023

STIMUL

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA RUSISTIKY
A VÝCHODOEURÓPSKÝCH ŠTÚDIÍ

MLADÁ RUSISTIKA – NOVÉ TENDENCIE A TRENDY VIII

ZUZANA BUJAČKOVÁ, LUCIA CHUDÁ
(eds.)

2023

STIMUL

Mladá rusistika – nové tendencie a trendy VIII

Editorky:

Mgr. Zuzana Bujačková, Mgr. Lucia Chudá

Afiliácia:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-rusistiky/>

Recenzenti:

prof. PhDr. Mária Kusá, CSc.

doc. Mgr. Irina Dulebová, PhD.

Mgr. Ivan Posokhin, PhD.

Technický redaktor:

Mgr. Milan Regec, PhD.

© STIMUL, Zuzana Bujačková a Lucia Chudá, 2023

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou **Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0** (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvodeného diela).

Viac informácií o licencii a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum FIF UK, Bratislava

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

ISBN 978-80-8127-375-9 (PDF)

ISBN 978-80-8127-376-6 (EPUB)

Zborník s názvom Mladá rusistika – nové tendencie a trendy VIII pozostáva z príspevkov účastníkov 8. bratislavskej konferencie mladých rusistov, ktorá sa konala dňa 16. mája 2022 na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

POĎAKOVANIE

Týmto by sme chceli podakovať za spoluprácu, cenné pripomienky a užitočné rady recenzentom a všetkým, ktorí sa nejakým spôsobom podieľali na organizácii konferencie a tvorbe zborníka príspevkov.

Editorky

Obsah

Predstov	6
Rusisti proti vojenskej agresii Ruskej federácie.....	7
<i>Anna Caldrová</i>	
Překlad nepřeložitelného a ruské reálie v současné češtině	8
<i>Lucia Chudá</i>	
Aktualizácia precedentných výrazov V. Putina z rokov 1999 – 2004	21
<i>Lara Righi</i>	
Пушкин – наш кукушкин. Деконструкция роли А.С. Пушкина в романах В.В. Войновича <i>Москва 2042</i> и Т.Н. Толстой <i>Кысъ</i>	32
<i>Lizaveta Madej</i>	
Diplomatické tlmočenie v stredoveku	40
<i>Pavol Vozár</i>	
Hnedá farba v ruskom jazyku. Prečo sa zo škoricovej stalo základné pomenovanie hnedej farby?	47
<i>Олеся Медуха</i>	
Пространство в творчестве марии каменкович	56

PREDSLOV

Medzinárodná konferencia Mladá rusistika – nové tendencie a trendy je jedným z tradičných podujatí určených pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov organizovaných na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Predstavuje platformu, vďaka ktorej môžeme nadväzovať kontakty na národnej i medzinárodnej úrovni, podporovať vedeckú činnosť mladých vedkýň a vedcov a posilňovať ich vzájomnú spoluprácu.

Otázka usporiadania ôsmeho ročníka konferencie v nás spočiatku vyvolávala zmes rôznych pocitov. V čase, kedy sme ju začínali pripravovať, sme sa stali svedkami agresie, ktorá je v Európe dvadsiateho prvého storočia bezprecedentná. Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií FiF UK v reakcii na vojnu vydala stanovisko, v ktorom odsúdila agresiu Ruskej federácie. Pod stanovisko sa podpísali všetci členovia katedry vrátane doktorandiek, ktoré konferenciu každoročne organizujú. Univerzita Komenského ešte 3. marca 2022 pozastavila spoluprácu s ruskými partnerskými inštitúciami, podobne reagovala aj Slovenská akadémia vied, Slovenská technická univerzita či vysoké školy v Česku. Po dlhých úvahách a diskusiách sme sa rozhodli, že konferenciu zorganizujeme, no podmienkou účasti bude vyjadrenie súhlasu so stanoviskom katedry, ktoré bude následne súčasťou konferenčného zborníku. Tento krok mal za následok nižší počet prihlášok a vo výsledku aj komornejšiu atmosféru samotného podujatia, ktoré sa konalo 16. mája 2022.

Predkladaný zborník predstavuje sumár odprezentovaných výsledkov výskumu účastníčok a účastníkov konferencie zo slovenských, českých a jednej talianskej univerzity. Príspevky boli odprezentované v štyroch sekciách, ktoré boli zamerané na lingvistiku, dejiny a kultúru Ruska a krajín Východného partnerstva (Bielorusko, Ukrajina, Moldavsko, Gruzínsko, Azerbajdžan, Arménsko), translatológiu a literárnu vedu. Veríme, že nasledujúce texty zastupujúce pomerne široký záber výskumu v „mladej rusistike“ podnetia ďalšiu akademickú spoluprácu naprieč rôznymi pracoviskami a budú inšpiráciou pre študentstvo i odbornú verejnosť.

Zuzana Bujačková

RUSISTI PROTI VOJENSKEJ AGRESII RUSKEJ FEDERÁCIE

Stanovisko katedry rusistiky a východoeurópskych štúdií z 2. marca 2022

Pred niekolkými dňami sme sa ocitli v situácii, ktorej možný príchod si nikto z nás nechcel pripustiť. Na príkaz moci, ktorá sa nedokáže zmieriť s faktom, že už neovláda taký priestor ako kedysi, armáda jedného slovanského národa napadla druhý slovanský národ a rozpútala vojnu.

Poznáme dejiny a kultúru národov, ktoré žijú za našou východnou hranicou, sú súčasťou toho, čo sa usilujeme odovzdať ďalším generáciám. Robíme tak preto, lebo veríme, že práve poznanie iných národov cez to, čo prežili a vytvorili, umožňuje vnímať, vážiť si a chrániť akýkoľvek ľudský život.

My, rusisti, v mene hodnôt humanizmu, z ktorých vyrástlo to najlepšie, čo ruská literatúra a kultúra dala svetu, odmietame vojenskú agresiu Ruskej federácie, prejavy šovinizmu a barbarského násilia spojené s popieraním existencie ukrajinského národa a jazyka.

V týchto hrozných chvíľach patrí všetkým občanom Ukrajiny naša podpora a solidarita. Svoj rešpekt vyjadrujeme tiež všetkým občanom Ruska a Bieloruska, ktorí sa postavili proti vojne a neludskosti. Vyjadrujeme svoju solidaritu všetkým ľuďom, ktorí pre agresiu súčasného politického režimu Ruskej federácie trpia, strácajú svoje domovy a zomierajú. Za svoje poslanie považujeme sprostredkovávať hodnoty slobody, demokracie a humanizmu, šíriť princípy kritického myslenia, a tak bojovať proti klamstvám propagandy Putinovho režimu ako aj proti nenávisti, ktorú podnecuje.

PŘEKLAD NEPŘELOŽITELNÉHO A RUSKÉ REÁLIE V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ¹

Mgr. Anna Caldrová

Ústav slavistiky, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita v Brně, 413405@mail.muni.cz, ORCID:
0000-0001-5444-4940

Аннотация: Несмотря на значительное географическое расстояние, посредством русского проникали в чешский язык на протяжении веков различные языковые элементы. Среди них есть так называемые реалии, то есть слова, описывающие конкретные явления определенной культуры или народа. В этой статье описываются методы, которые могут быть использованы при переводе данных реалий, а также анализируется состояние реалий, встречающихся в чешском языке. Анализ основан на данных, полученных из Чешского национального корпуса, который позволяет нам получить информацию об их использовании в современном чешском языке.

О авторе: Autorka je absolventkou Filozofické fakulty Masarykovy univerzity oboru Překladatelství ruského jazyka. V současnosti působí jako doktorandka na Ústavu slavistiky v rámci studijního programu Ruský jazyk, kde se věnuje výuce ruského jazyka pro neruštináře. Oblastí jejího výzkumu je rusko-česká lexikální ekvivalence.

Úvod

Jedním z jazyků, které v průběhu historie nezanedbatenou měrou ovlivňovaly vývoj a slovní zásobu češtiny, byla ruština.² I přes značnou geografickou vzdálenost, která od sebe Rusko a Česko odděluje, se již od 16. století začínají v naší literatuře objevovat první rusismy, které českého čtenáře seznamují s ruskou kulturou, historií, společností, geografií a způsobem života. Tyto specifické jevy, v našem prostředí často zcela neznámé, pak můžeme označit jako reálie. Stejně jako všechny jazykové prvky se i reálie proměňují dle aktuálních potřeb mluvčích, posouvá se jejich význam či frekvence výskytu. Dnes jsou nám tak některé z ruských realií velmi dobře známé a jiné naopak budeme bez hlubší znalosti

¹ Text byl zpracován v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/1337/2021 Translační ekvivalence jako dílčí problém mezikulturní komunikace v slovanském kulturním prostoru.

² Vlivem ruštiny na češtinu a vývojem rusko-českých jazykových kontaktů se blíže zabývá řada autorů, např. Havránek, Fišer, Giger, Lilič, Šmilauer, Vlček, Žažá a další.

ruské kultury považovat za nesrozumitelné. A právě proto je s nimi nutné nakládat opatrн, brát ohled na jejich funkci v textu, zvolený funkční styl i příjemce cílového textu.

V tomto příspěvku se zabýváme představením několika překladových operací vhodných pro převod bezekvivalentního lexika, kategorizací druhů ruských reálií, které se v současné češtině vyskytují, a analýzou vývoje jejich frekvence a způsobu užití v období 1989 – 2018.

Překlad nepřeložitelného

Problematika nepřeložitelného v překladu je tématem, kterým se zabývala a stále zabývá celá řada lingvistů a translatologů.³ V literatuře se tak můžeme setkat s různými pojmy označujícími nepřeložitelnou slovní zásobu, jako je bezekvivalentní lexikum, exotismy, lokalismy, lingvoreálie, etnografismy či pojem reálie, ke kterému se přikláníme my. O reáliích⁴ hovoříme nejčastěji v souvislosti s předměty a jevy, které jsou spojeny s historií, ekonomií, kulturou a způsobem života daného národa a neexistuje pro ně ve druhém jazyce žádný ekvivalent. V našem případě tento pojem slouží k označení typicky ruských, potažmo východoevropských reálií, vyskytujících se v současné češtině.

Srozumitelnost takového lexika pro adresáta textu závisí především na tom, jak jsou si oba národy blízké po kulturní a hospodářské stránce a k jaké věkové či vzdělanostní skupině daný adresát patří. I v češtině existují reálie, které se v průběhu let díky vzájemným stykům mezi Ruskem a Českem staly obecně známými⁵ a bez obtíží jim porozumí i lidé bez hlubších znalostí ruské kultury či mladší generace, která s ní, naroddí od generace vyrůstající a žijící v období komunistického režimu, nepřišla do intenzivního kontaktu. Pokud nicméně narázíme na lexém, se kterým adresát textu s největší pravděpodobností nebude mít žádnou zkušenosť a může pro něj být nesrozumitelný, je při jeho překladu často potřeba přistoupit k doplnování dalších informací nebo naopak jejich vypouštění či nahrazování. Tyto změny však musíme vždy uzpůsobit funkci a relevanci dané jednotky v rámci textu a také funkčního stylu. V závislosti na druhu textu a jeho příjemci se pro převod reálií proto často doporučují následující metody, tzv. překladové transformace:⁶

³ Problematikou bezekvivalentního lexika se zabývá celá řada českých i zahraničních badatelů, jako např. Hasil, Vlachov a Florin, Komissarov, Hrdlička, Knittlová, Mounin či Tellinger.

⁴ Vlachov a Florin (1980) považují reálie za samostatný okruh v rámci bezekvivalentního lexika a řadí mezi ně také vlastní jména i frazeologismy, kterými se v rámci tohoto příspěvku zabývat nebudeme.

⁵ Jedná se často o reálie, které byly do češtiny transkribovány, zdomácněly a staly se součástí slovní zásoby. Tyto reálie se pak chovají jako „běžná“ česká slova a přejímají i naše koncovky atp. U méně známých reálií se pak stává, že se v jazyce vyskytují ve dvou i více podobách (např. *děžurný* i *dežurný*, *gosudar* i *hosudar*).

⁶ Různé druhy překladových transformací (lexikální, gramatické, lexikálně-gramatické i onymické) ve svých pracích popisuje např. Vysloužilová, Knittlová, Špačková, Levý či Vlachov a Florin.

- 1) **Transliterace a transkripce** – metoda převodu grafické či zvukové podoby (v praxi často dochází ke kombinaci obojího) cizího lexému pomocí písmen cílového jazyka je často využívána v publicistických i odborných textech (např. u názvů organizací, odborných termínů a přírodních objektů). Setkat se s ní můžeme ale také v textech uměleckých, kde se využívá především kvůli zachování koloritu a plynulosti textu. Protože tato metoda adresátovi nepřibližuje význam lexému, reálne bývají často doprovázeny slovními spojeními, které vysvětlují jejich význam. Případně jsou také popsány ve vysvětlivce pod čarou nebo ve slovníku na konci knihy – zde pak hovoříme o tzv. rozšíření informačního základu a vysvětlujícím překladu.
- 2) **Kalkování** – k vytváření kalků, tedy doslových překladů vznikajících zcela nebo částečně podle struktury cizího lexému, se přistupuje v případech, kdy je potřeba zachovat formu a význam předlohy či navodit určitou asociaci. Tato metoda je využívána např. u uměleckého překladu názvů společností či organizací a vlastních jmen.
- 3) **Adaptace** – v případě adaptace neboli výpůjčky dochází k částečné modifikaci reálne pomocí gramatických prostředků cílového jazyka tak, aby odpovídala dobovým požadavkům a jazykovému úzu. Úroveň integrace cizích lexém do slovní zásoby se může s postupem času vyvíjet, stejně jako se může posouvat a měnit i jejich význam.
- 4) **Substituce** – cizí lexém lze v případech, kdy výše uvedené metody nejsou z funkčních či estetických důvodů možné či žádoucí, také nahradit nejbližším domácím ekvivalentem. Tato metoda je často využívána například v dětské literatuře.
- 5) **Opisný překlad** – k opisu, tedy nahradě lexému slovním spojením vysvětlujícím jeho význam, se přistupuje hlavně tam, kde záleží spíš na obecném významu než na zachování koloritu lexému. Např. v případě, kdy lexém slouží jako metafora nebo má vyvolat určité asociace, které by adresát při jeho zachování nepochopil.
- 6) **Vytváření domácích jednotek (neologismů)** – k této velice náročné metodě se přiklánějí především překladatelé beletrie a poezie, např. při překladu slovních hříček a vlastních jmen s určitým kulturním charakterem či obsahem, který je potřeba zachovat.

Zdroje a metodika

Hlavním zdrojem ruských reálií byly v našem případě *Slovník spisovného jazyka českého* (Havránek, 1960 – 1971), *Slovník jazyka českého* (Trávníček, 1952) a *Etymologický slovník jazyka českého* (Machek, 1971). Podmínkou pro zařazení lexému do analýzy bylo jeho označení jako slova ruského původu nebo slova používaného v ruském prostředí, bez ohledu na to, zda se jedná o slova, která v ruštině vznikla nebo byla do ruštiny přejata např. z turkotatarských jazyků.

K získání dat o frekvenci a zdrojových textů stěžejních pro analýzu způsobu využití jsme využili Český národní korpus⁷ (dále jen ČNK), řada SYN verze 8. Tento korpus zahrnuje všechny synchronní psané korpusy řady SYN,⁸ které byly zveřejněny do doby jeho vzniku, a také korpusy publicistických textů, které v jeho složení převažují. Součet velikostí těchto korpusů činí 4,5 miliardy textových slov (Cvrček, Richterová, 2019). Naši analýzy jsme zaměřili na texty s datem prvního vydání v období od roku 1989 do roku 2018, které je v rámci korpusu dostatečně zastoupeno a při frekvenční analýze tak dochází k menšímu zkreslení výsledků.⁹ Pro zpřesnění výsledků byl využit také filtr „První nálezy v dokumentech“, který umožňuje pomocí i.p.m. (instances per million) vyjádřit počet dokumentů obsahujících daný lexém s ohledem na celkovou velikost textů z daného roku v korpusu – jinými slovy tedy zamezuje zkreslení dat v důsledku zvýšené frekvence výskytu lexému v určitém textu, např. překladovém díle pojednávajícím o konkrétním jevu z ruského prostředí.

Ke srovnání frekvence jednotlivých lexémů v analyzovaném období jsme pak použili tzv. i.p.m., tedy jednotku relativní frekvence. Ta vyjadřuje průměrný počet výskytů jednotky nebo slova v hypotetickém kontextu o délce 1 milion slov (Cvrček, Richterová, 2017) a je relativizována vzhledem k subkorpusu.

Kategorizace reálií v současné češtině

S ohledem na skladbu ruských reálií obsažených v SSJČ, SJČ a ESJČ jsme přistoupili k jejich sémantickému rozdělení¹⁰ na kategorie etnografických, společensko-politických a přírodních a geografických reálií. Ty jsme dále pro větší přehlednost rozčlenili na podkategorie pokryvající specifické oblasti a téma v rámci dané kategorie:

- 1) etnografické reálie
 - a. způsob života (míry a peníze, jídlo a nápoje, oblečení, dopravní prostředky)
 - b. umění, kultura, tradice a náboženství (hudba a tanec, svátky, hry, mytologie a pohádky)
- 2) společensko-politické reálie
 - a. společenské vrstvy a jejich členové (oslovení, sociální skupiny a jevy)

⁷ Český národní korpus je akademický projekt, který vznikl v roce 1994 na FF UK. Je veřejně přístupný a díky vlastním aplikacím umožňuje snadné vyhledávání a analýzu nejrůznějších jazykových jevů napříč korpusy psaného i mluveného jazyka.

⁸ Jednotlivé korpusy řady SYN vznikaly v letech 2000-2015. Každý korpus obsahuje 100 milionů textových slov a převažují v něm texty z období 5 let předcházejících jeho vydání. Tyto korpusy jsou referenční a reprezentativní.

⁹ Z výsledků byla také ručně odstraněna vlastní jména (např. *Gilbert Blin*) a chybné výsledky (angl. *car* x rus. *car*).

¹⁰ Tato kategorizace vychází z velmi podrobného členění Vlachova a Florina (1980, s. 51–56) a byla uzpůsobena skladbě reálií v současném českém jazyce.

- b. hnutí a jejich představitelé (politické a filozofické směry a hnutí, činnost a činnitelé)
- c. ekonomika a administrativa (pracovní pozice, organizace, instituce, svazy)
- d. vojenské reálie (útvary, zbraně, uniformy, hodnosti, příslušníci)

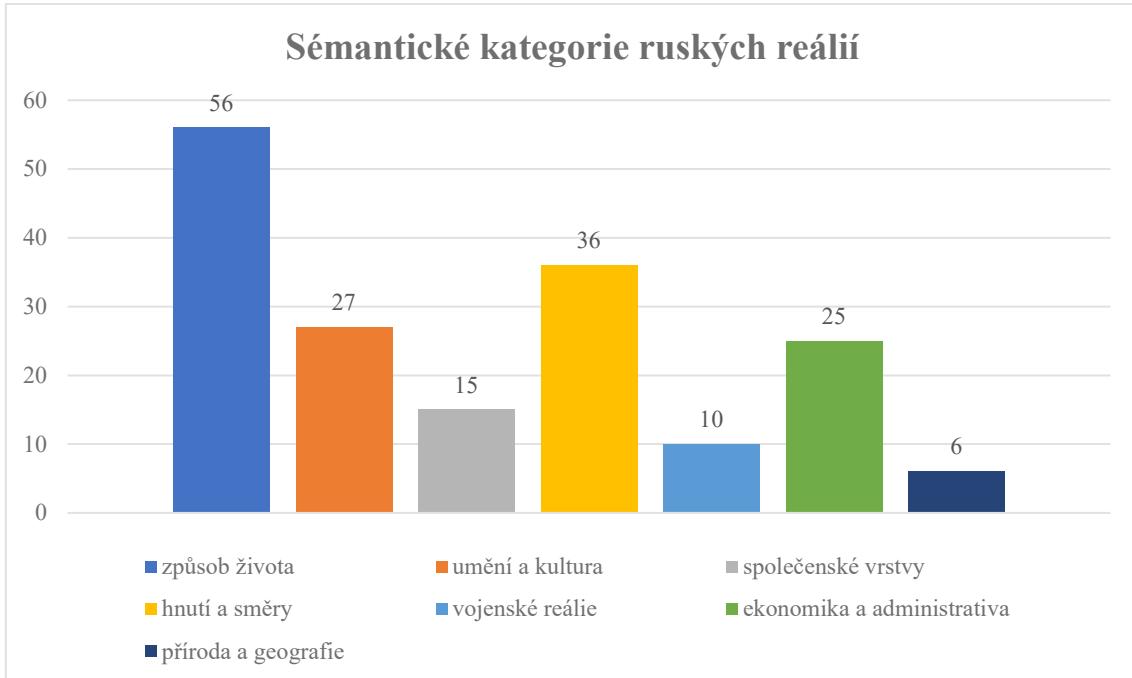
3) přírodní a geografické reálie

Z výše uvedených slovníků jsme vyexcerpovali přibližně 1100 rusismů, z nichž 184 je možné označit jako reálie. Celkem 83 lexémů (45 %) jsme zařadili do kategorie etnografických reálií, 95 (52 %) pak mezi společensko-politické reálie a pouhých 6 (3 %) do kategorie přírodních a geografických reálií.

Do kategorie etnografických reálií jsme zařazovali lexémy související se způsobem života a uměním, kulturou či náboženstvím. V rámci této kategorie jsme 56 lexémů (30 %), sloužících pro označení jedinečných výrobků a předmětů denní potřeby, lokálních potravin, pokrmů a nápojů, dopravních prostředků a také jednotek místních měr a měn, zařadili do podkategorie způsob života a 27 lexémů (15 %), označujících tradiční tance, hudební nástroje, pohádkové postavy, náboženské předměty, literární díla a specifické umělecký směry, do podkategorie umění, kultura, tradice a náboženství.

Kategorii společensko-politických reálií jsme pak vyhradili pro lexémy označující představitele, organizace a jevy související se společensko-politickým životem, administrativně-územním zřízením a také vojenské reálie. Do podkategorie společenské vrstvy a jejich členové jsme zařadili 15 lexémů (8 %), které označují příslušníky společenských vrstev, do podkategorie ekonomika a administrativa pak 25 lexémů (14 %) souvisejících s ekonomickými pojmy a územními celky, dalších 36 lexémů (20 %) zahrnujících názvy různých skupin, hnutí a organizací jsme umístili do podkategorie hnutí a jejich představitelé a zbývajících 19 lexémů (10 %), označujících příslušníky armády, či zbraně a jiné vojenské jevy, jsme zařadili do vojenských reálií.

Do kategorie přírodních a geografických jevů jsme zařadili názvy specifických zvířat, rostlin a meteorologicko-geografických jevů, nicméně vzhledem k jejich omezenému množství 6 lexémů (3 %) jsme je v rámci analýzy dále nedělili.

Graf 1: Sémantické kategorie ruských reálií

Ve výše uvedených kategoriích nacházíme také nemalé množství tzv. sovětismů, tedy lexémů typických pro sovětskou éru. Mezi sovětismy jsme zařadili celkem 47 lexémů, což odpovídá celým 26 % ze souboru našich reálií.

Analýza výsledků

Ze souboru 184 ruských reálií jich celkem 107 (58 %) vykazuje nulovou relativní frekvenci a nelze proto provést analýzu frekvence jejich výskytu. Z těchto lexémů jich pak 30 (16 %) nemá v korpusu vůbec žádné zastoupení. Jedná se především o archaická či dnes téměř neznámá označení z oblasti kultury a způsobu života, administrativy i vojenských reálií.

reálie	slovňíková definice
balagančík	-a m. (z rus. driv. pers.) ruský lidový obhroublý šašek
dušegrejka ¹¹	-y ž. ženský kabátec bez rukávů a bez knoflíků
kibitka	-y ž. (z turkotat. driv. arab.) krytý lehký povoz
duchoborec	-rce m. příslušník nábož. sekty odmítající pravoslavné obřady
salakuška	-y, ž.: baltický sled', ruská sardinka

U ostatních 77 reálií (42 %) s nulovou frekvencí pak lze v korpusu dohledat 1 až 25 výskytů. Najdeme mezi nimi reálie málo známé i o něco více rozšířené. U většiny z nich však platí, že se v textu často vyskytují s vysvětlivkou či doplněním, časté je také jejich grafické

¹¹ SSJČ uvádí také varianty *dušehrejka* a *dušehřejka*.

vyčlenění z textu pomocí pomlček, uvozovek či čárek. Výjimku tvoří známější sovětismy a také umělecké texty, ve kterých si adresát dokáže význam lexému odvodit z kontextu anebo by větší zásah (rozšíření informačního základu či vysvětlení) narušil plynulost textu.

reálie slovníková definice

blin -u m. zprav. mn. bliny, pokrm na způsob velkých lívanců

Příklad užití:

Taky tu mají největší blin na světě. Blin je něco jako náš lívanec. (100+1 zahraniční zajímavost, 2004, č. 17/2004)

reálie slovníková definice

narodník -a m. (v 2. pol. 19. stol.) příslušník hnutí maloburžoazní ruské inteligence

Příklad užití:

[...], ale dokážu si vás dokonce představit v haleně...“ „*Jako narodníka?*“ rozesměje se doktor. „Ani ne, spíš jako věrozvěsta...“ (Rašek, A., Podnikatelka. Praha: Knižní klub, 1999)

reálie slovníková definice

proletkult -u m. (6. j. -u) (z rus.) zkr. slovo pro proletářskou kulturu

Příklad užití:

Právě takto byl organizován sport v sovětském Rusku první roky po revoluci, když ještě žily ideály rovnostářství a „proletkultu“. (Lidové noviny, 1998, č. 151/1998)

reálie slovníková definice

šaška -y ž. (z rus. driv. kavk.) kozácká n. kavkazská šavle bez oblouku n. koše

Příklad užití:

Kozák vysvobodil nohy ze složitě provázaných třmenů a sebejistě seskočil ze sedla. Poplácal hnědáka po krku a s tasenou šaškou vykročil k lovci. (Ikarie – povídky, 1999)

reálie slovníková definice

ucha -y ž. (rus.) rybí polévka

Příklad užití:

Ze všech ryb ulovených v rámci mistrovství byla na závěr ve velkých kotlích uvařena rybí polévka ucha, [...]. (Technický týdeník, 2014, č. 12/2014)

Zbývající 77 lexémů (42 %) vykazuje frekvenci od 0,01 do 2,43. Tuto hodnotu lze v kontextu zastoupení jiných slov považovat za velice nízkou, což samozřejmě není překvapením. Můžeme mezi nimi najít známé reálie z oblasti ruské kuchyně (*pelmeně, šči, soljanka, kumys*), oblečení (*válenka, papacha, rubáška, láptě*), kultury a umění (*bylina, častuška, chorovod, balašajka*) a především pak početné sovětismy (*čeka, chozrasčot, sovchoz, subotnik, menševik*), které se v textech vyskytují bez vysvětlivek či opisů, často také v roli přirovnání či v přeneseném významu. Naopak méně známé reálie v novějších textech autoři a překladatelé doplňují vysvětlivkami a v původní podobě je nacházíme jen v umělecké literatuře.

Prvních 20 pozic podle frekvence zaujímají tyto lexémy (v závorce uvádíme frekvenci výskytu a relativní frekvenci v i.p.m.):

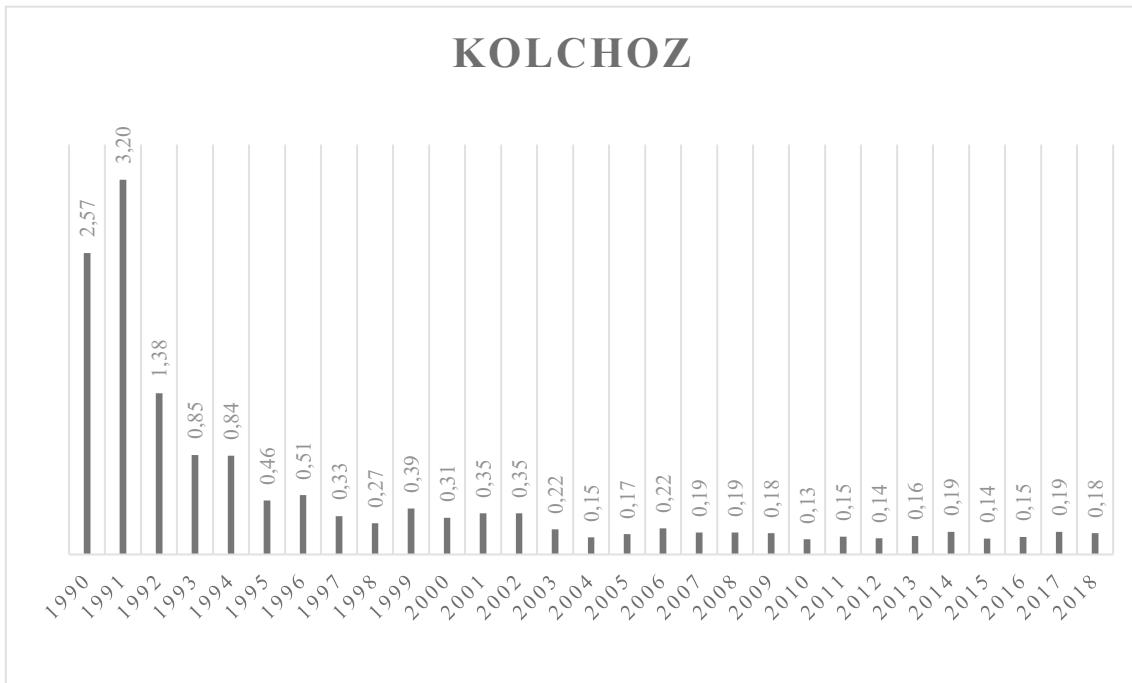
- 1) činovník, -a, m.: pracovník organizace; ruský úředník (cestupná: 2,43)
- 2) rubl, -u, jednotka ruské měny (cestupná: 1,95)
- 3) bolševik, -a, m.: stoupenec bolševismu, člen kom. strany leninského typu (cestupná: 1,8)
- 4) car, -a, m.: panovník u vých. a již. Slovanů (kolísavá: 1,41)
- 5) duma, -y, ž.: rada předních šlechticů u dvora, sněmovna (cestupná: 1,05)
- 6) rudoarmejec, rudoarmějec, -jce m.: příslušník Rudé armády (cestupná: 0,58)
- 7) azbuka, -y, ž.: ruská abeceda (cestupná: 0,52)
- 8) politbyro, -a, s.: zkr. slovo pro politické byro (cestupná: 0,51)
- 9) jaga, ž.: z ruš. čarodějnici, baba-jaga (kolísavá: 0,41)
- 10) bolševismus, -mu, m.: marxismus epochy imperialismu (cestupná: 0,39)
- 11) bohatýr, -a, m.: kniž. hrdina, rek (kolísavá: 0,38)
- 12) boršč, -e, m.: lidová ruská polévka (vzestupná: 0,31)
- 13) kulak, -a, m.: bohatý rolník vykořistující malé rolníky (cestupná: 0,28)
- 14) politruk, -a, m.: rus. zkr. slovo z političeskij rukovoditel (kolísavá: 0,26)
- 15) kolchoz, -u, m.: rus. zkrat. slovo pro kolektivní hospodářství (cestupná: 0,22)
- 16) piroh, pirog, -u, m.: kuch. pečivo plněné zpravidla slanou nádivkou (kolísavá: 0,16)
- 17) mužik, -a, m.: v rus. prostředí rolník, sedlák (cestupná: 0,15)
- 18) dača, -i, ž.: v rus. prostředí, vila na venkově jako letní sídlo (cestupná: 0,14)
- 19) samovar, -u m. přístroj na vaření vody, k přípravě čaje (cestupná: 0,14)
- 20) ušanka, -y ž.: zimní čepice s chránitky na uši (kolísavá: 0,12)

Značné množství těchto lexémů vykazuje cestupnou tendenci, což znamená, že se četnost jejich výskytu v analyzovaném období postupně snižuje. Tuto tendenci můžeme pozorovat u společensko-politických lexémů, především u sovětismů (*politbyro, kulak, činovník, komsomol aj.*), které dosahují nejvyšší frekvence v letech 1989 – 1991, jejich využití se pak v průběhu 90. let postupně snižuje a v posledních dvou dekádách pozorovaného období už nevykazují žádné výrazné posuny ve frekvenci, což můžeme vidět na příkladu lexému

kolchoz. Zajímavé pak je, že se ve všech druzích textů i přesto vyskytuje téměř výhradně bez vysvětlivek.

Příklad užití:

*Čtvrtstoletí po revoluci tu máme pořád velké **kolchozy**, jen s jinou majetkovou strukturou.* (Mladá fronta DNES, 9. 10. 2017)

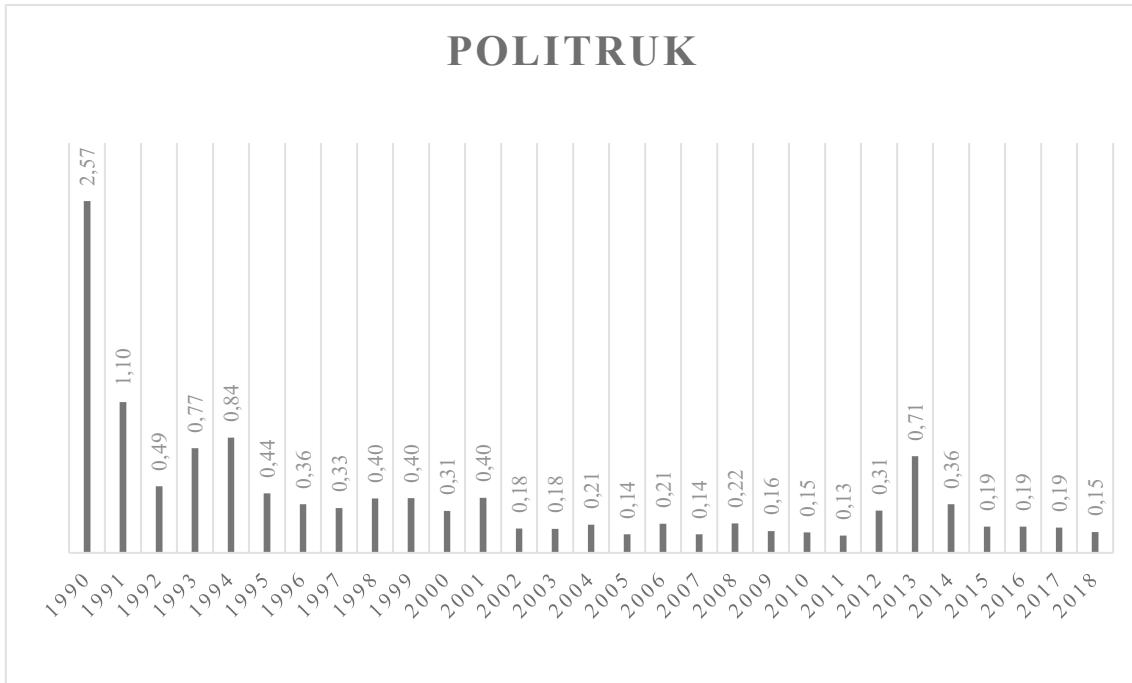

Tabulka 2: sestupná frekvencie výskytu lexému „kolchoz“

Některé z těchto reálií se čas od času vrátí zpět do aktivní slovní zásoby, jako například zkratkové slovo *politruk*, které vykazuje zvýšenou frekvenci v roce 2013, kdy se díky koalici KSČM s ČSSD na scénu krajské politiky (a tím pádem také do jazyka médií) vrátili bývalí politruci.

Příklad užití:

Máme hejtmany z KSČM, bývalý **politruk** vede krajské školství a za ústavní soudce jsou běžně navrhováni bývalí členové KSČ, [...]. (Lidové noviny, 4. 4. 2013)

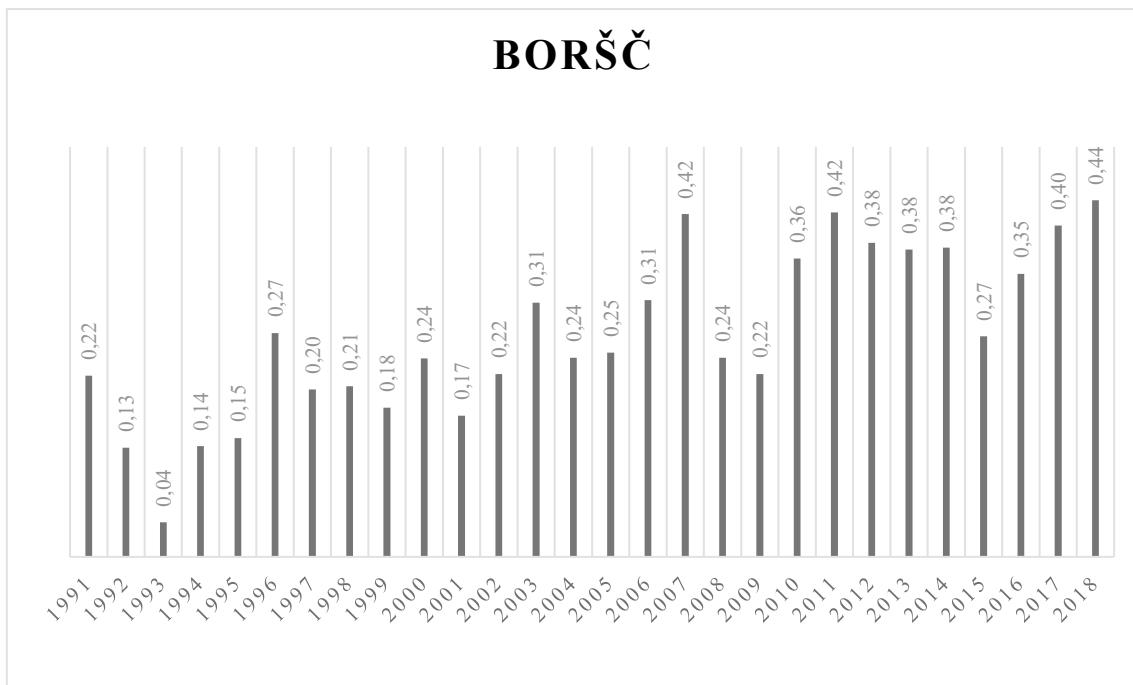

Tabulka 3: kolísavá frekvence výskytu lexému „politruk“

S kolísavou a v některých případech i vzestupnou tendencí se pak můžeme setkat především u známějších etnografických reálií (*samovar, car, piroh, jaga* aj.), které se u nás již zažily a většinou jsou proto v textu ponechány v původní podobě či pouze s upřesňujícím slovním spojením.

Příklad užití:

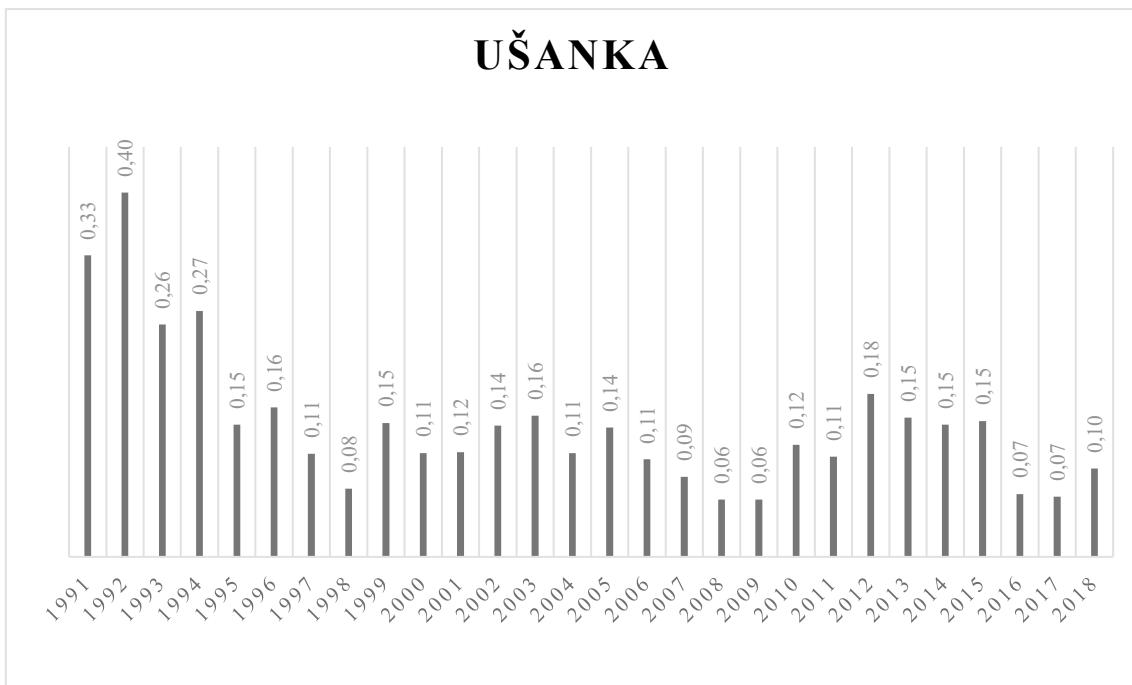
Připravují se z ní saláty, a hlavně klasická ruská polévka **boršč**. (Podhajská, Z. Kuchařské suroviny a přísady. Praha: Slovart, 1996)

Tabulka 4: vzestupná frekvence výskytu lexému „boršč“

Příklad užití:

[...] v suvenýr-shopu plném matrjošek a **ušanek** s rudými odznaky. (Moje psychologie, č. 3/2010, 2010)

Tabulka 5: frekvence výskytu lexému „ušanka“

Závěr

Z naší analýzy vyplývá, že slovníky českého jazyka obsahují poměrně zajímavý počet ruských reálií, nicméně většina z nich je v současné češtině využívána velice málo nebo vůbec. Kromě několika vybraných reálií totiž frekvence jejich výskytu v posledních 30 letech klesla a s jejich užitím se setkáváme spíš výhradně v textech pojednávajících o ruském prostředí či odkazujících na období minulého režimu. A právě na to bychom měli myslet při jejich využívání v překladu. Naše osobní zkušenosti a znalosti ruského prostředí se mohou značně lišit od zkušeností adresáta, a především v publicistice je proto vhodné méně známé reálie doplnit upřesněním či vysvětlivkou. V uměleckých textech je pak žádoucí reálie, které jsou nositeli místního koloritu či specifického obsahu, zachovat. Jedná-li se však o reálie obecného významu, který je třeba vysvětlit, můžeme využít substituce. Ve všech případech je k reáliím potřeba přistupovat s ohledem na adresáta a také druh textu tak, aby byly zachovány hodnoty, duch a obsah překládaného díla a zároveň nebyla narušena jeho významová srozumitelnost.

Literatura

CVRČEK, Václav – RICHTEROVÁ, Olga (eds). 2017. *pojmy:ipm*. [online]. Příručka ČNK, [cit. 2021-02-13]. Dostupné z:

<http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:ipm&rev=1485765954>

CVRČEK, Václav – RICHTEROVÁ, Olga (eds). 2019. *cnk:syn:verze8*. [online]. Příručka ČNK, [cit. 2021-02-13]. Dostupné z:

<http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:syn:verze8&rev=1576673007>

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1966 – 1971.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971.

TRÁVNÍČEK, František. *Slovník jazyka českého*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952.

AKTUALIZÁCIA PRECEDENTNÝCH VÝRAZOV

V. PUTINA Z ROKOV 1999 – 2004

Mgr. Lucia Chudá

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského
v Bratislave, chuda40@uniba.sk

Аннотация: Настоящая статья посвящена теме актуализации прецедентных выражений В. Путина за период 1999 – 2004 гг. Анализ происходит на текстах вербальных и меметических, которые в настоящее время чрезвычайно популярны в Рунете (особенно в социальных сетях). Предметом нашего исследования являются способы актуализации (структурной трансформации или семантической модификации) прецедентных выражений. Корпус состоит из комментариев и статей в СМИ, текстов в блогах, форумах или постах в социальных сетях, появившихся в политическом дискурсе с 2000 до 2022 гг. Все они являются актуализациями выражений В. Путина возникших в период 1999 – 2004 гг, становящихся постепенно прецедентными. В статье анализируются их преобладающие функции в новых контекстах, а также их потенциальное влияние на современную русскую языковую картину мира.

О авторке: Mgr. Lucia Chudá je absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore ruské a východoeurópske štúdiá. Od roku 2019 pôsobí ako doktorandka na katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií v študijnom programe slavistika. Vo svojej dizertačnej práci sa venuje téme idiolektu V. Putina ako zdroja precedentných výrazov súčasného ruského politického diskurzu.

Vladimir Putin a jeho prejavy sú predmetom výskumov od začiatku jeho pôsobenia v politike. Skúma sa jeho reč z hľadiska využívania jazykových prostriedkov, štylistiky, logiky reči, diskurzích zámerov či z mnohých iných aspektov jeho idiolektu. Ruskí analytici tvrdia, že jeho prejavy sú „logicky vystavané a správne vytvárané akcenty poukazujú na jeho kompetentnosť ako rétoricky gramotného politického lídra“ (Alyševa, 2012, s. 173¹). Ustinov (2010) konštatuje, že Putinov prejav je „na jednej strane zdržanlivý, no na druhej strane dostatočne výrazný a silný. Táto kombinácia sily a zdržanlivosti poslucháčov presvedčí a urobí na nich silný dojem.“ Podľa Gavrilovovej, Putin vo svojich prejavoch vzbudzuje obraz zdatného pragmatika s tvrdou rukou, (Gavrilova, 2004, s. 242). Podľa neho sa Putin vydal na cestu, na ktorej sa snaží priblížiť ľudu a viest' politiku (alebo skôr orientovať svoje prejavy) tak, aby bolo jasné, že „vám rozumiem“, „som ako vy“. O tomto spôsobe prejavu sa hovorí ako o rečovej stratégii svoj – svojím, kedy sa prezident snaží jazykovo prispôsobiť väčšine

¹ Preklad z ruštiny tu a ďalej autorky článku

poslucháčov. Na dosiahnutie svojej stratégie využíva práve také jazykové prostriedky, ktoré ho „približujú k ľudu“ (frazeeologizmy, metafore, odkazy na historické udalosti, literárne diela, populárne filmy, piesne). Vladimir Putin vo svojich prejavoch ale neváha siahnuť aj po expresívnych výrazoch, žargóne a dokonca aj argotizmoch. Snaží sa priblížiť „jazyku ľudu“ a to je fenomén, ktorý ho značne odlišuje od iných ruských politických aktérov.

Vo svojej komunikácii využíva V. Putin rôzne stratégie, frekventovanou je používanie zníženej až inverktívnej lexiky, žargonizmov a argotizmov, napr. *сопли жевать* (prejavovať nerozhodnosť, žut' sopl', argot). Aktualizovaním v mediálnom priestore podobných vulgárnych výrazov (HATO обожает сопли жевать, наши либерасты умеют только сопли жевать) môže dochádzať k strate hraníc a noriem dlhodobo platných v publicistickom štýle a následne ho určuje aj „zjednodušený spôsob“ politickej komunikácie v celom Rusku.

Precedentné fenomény a ich funkcie

Precedentné fenomény (PF) sú špecifické spôsoby jazykovej prezentácie vnímania sveta určitým etnikom, sú to jazykové kódy pomyselného spoločenstva (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 17). Vyznačujú sa svojou ustálenosťou, rozpoznateľnosťou, celistvosťou, dobrou zrozumiteľnosťou, a estetickou hodnotou. Ruský lingvista D. Gudkov ich definuje ako „národnostne determinované, minimalizované predstavy, zahrňujúce diferenciačné príznaky, atribúty a hodnotenie, určitým spôsobom štruktúrovaný súhrn vedomostí a predstáv, ktoré ovládajú prakticky všetci členovia daného lingvokultúrneho spoločenstva (Gudkov, 1998, s. 84). Zároveň v procese analýzy mám sústavne na zreteli, že vnímanie recipientom daných jazykových fenoménov sa môže meniť v diachrónnom aspekte (ako v priestore, tak aj v čase, teda byť podmieneným „chronotopicky“ (Duleba, 2021, s. 58), čo predurčuje odborníkov v oblasti lingvokulturológie, mediálnej a politickej lingvistiky v procese výskumu zohľadňovať aj tento extralingvistický faktor.

Na to, aby sme odhalili diskurzívny zámer ich použitia, výskumníci definovali ich možné komunikačné funkcie. Lingvistka Arťominová (Arťomina, 2015) vyčleňuje:

- hodnotiacu funkciu (ako formu emocionálneho hodnotenia; subjektívny názor autora, ktorý nemusí byť založený na logickej presnosti);
- modelujúcu funkciu (autor premýšľa o svete ako o forme istého modelu);
- pragmatickú funkciu (je to funkcia vplyvu na adresáta; PF prezentujú systém hodnôt a antihodnôt, vymedzuje sa opozícia *svoji – cudzi*);
- kódovaciu funkciu (PF často slúžia na odhalenie mentálno-verbálneho základu autora a adresáta; adresát odhalí kód a stáva sa akoby „svojím“, „zasväteným“);
- estetickú funkciu (svojou nezvyčajnou formou sú PF vnímané ako spôsob estetického hodnotenia sveta);

- eufemistickú funkciu (použitie PF niekedy pomáha zjemniť výpoved', urobiť ju menej tvrdou, menej konkrétnou a vyjadriť potrebné informácie neagresívnym spôsobom);
- funkciu jazykovej hry (používanie PF má často charakter akejsi jazykovej hry: autor kladie hádanku a čitateľ hľadá odpoved'; jazyková hra pomáha upriamiť pozornosť na formu textu, čím sa stáva menej formálnym).

Ruská lingvistka Nachimovová (2007) hovorí aj o iných funkciách: persuazívnej, kognitívnej, komunikatívnej, expresívnej, nominatívnej, konsolidačnej a identifikačnej. Pri multimodálnych (memetických) textoch, kde je dôležité vzájomné prepojenie vizuálnej a verbálnej zložky, sa môžu vyskytovať aj dodatočné funkcie, napr. Lobovová (2018) hovorí o dôležitej zábavnej funkcii, ako aj o emocionálne-expresívnej funkcii.

V závislosti od konkrétneho textu môže jedna funkcia vystupovať do popredia, avšak súbežne prítomné môžu byť viaceré z nich. Podrobnej analýzou jednotlivých aktualizácií sa budem snažiť ich čo najpresnejšie určiť a odhaliť tak zámer vytvorenia aktualizácií.

Pri analyzovaní jednotlivých aktualizácií budem prihliadať na to, či sa zmenila ich štrukturálna celistvosť alebo pôvodná sémantika. V takom prípade ide o úmyselné porušovanie, čím autor textu bezprostredne realizuje svoju diskurzívnu stratégiju (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 21). Na úrovni sémantickej modifikácie to môže byť simplifikácia alebo aj resémantizácia. Pri zmene štrukturálnej celistvosti hovoríme o transformácii, a to konkrétnie: o zámene komponentov (substitúcií), o ich doplnení (explikácií), vyniechaní (implikácií) alebo kontaminácii viacerých precedentných výrazov.

Aktualizácia precedentných výrazov V. Putina pochádzajúcich z rokov 1999 – 2004

V auguste 1999 sa Vladimir Putin stal predsedom vlády Ruskej federácie, čím sa začala jeho politická cesta. Bolo to v čase druhej Čečenskej vojny, ktorá započala v septembri 1999. Vtedy sa predstavil ako rozhodný politik a pôsobivý rečník, ktorý sa nebál používať ostré výrazy. Vybudoval si popularitu vďaka záväzku navrátiť Rusom ich hrdosť na svoj národ (Service, 2006, s. 143). Analytici konštatujú, že Putinova rétorika na začiatku jeho „kariéry“ bola menej živá a empatická v porovnaní s neskorším obdobím (Kozlovskij, 2020). Už jej počiatočný cynizmus dokazuje napríklad nevhodný a posmešne až bagatelizujúco vyznievajúci výraz *Она утонула* ako reakcia na tragickú udalosť – potopenie ponorky Kursk.

Мочить в сортире

Вýraz мочить в сортире V. Putin verejne použil počas tlačovej konferencie v Astane v septembri 1999, keď sa vyjadroval k bombardovaniu mesta Groznyj. Celý výrok znel: *Мы будем*

преследовать террористов везде. В аэропорту — в аэропорту. Значит, вы уж меня извините, в туалете поймаем, мы и в сортире их замочим, в конце концов. Výraz močiť v sortiere sa prekladá: *odkráľovať na hajzli*, ide o mimoriadne tvrdé a nekompromisné zákročenie proti niečomu. Slovo močiť patrí z hľadiska štylistickej stratifikácie k argotu. Etymologicky súvisí s výrazom *мокрое дело* (kriminálna činnosť, ktorá zahŕňa ubliženie na zdraví, vraždy). Slovo močiť navýše, keďže sa vyskytuje v kolokácií so slovom *sortir*, evokuje v ruštine aj moč (Dulebová, Cingerová, Hrčková, 2016, s. 93).

Výraz sa aktualizoval v nasledovných podobách:

Путинा мочиť в сортире (Khatsanovsky, Twitter, 07/08/2022) – došlo k explikácii (rozšíreniu o vlastné podstatné meno *Putin*), čím sa mení pôvodný výraz aj na sémantickej úrovni (resémantizácia). Funkcie tejto aktualizácie sú: expresívna, persuazívna, hodnotiaca. Autor sa takýmto spôsobom vymedzuje voči Putinovi, vyjadruje svoj odsudzujúci postoj a realizuje svojráznu „obrátenú“ projekciu pôvodnej negatívnej sémantiky na autora výrazu. Aktualizácia sa vytvorila po 23 rokoch už v úplne inom extralingvistickom kontexte. Tento príspevok sa objavil na sociálnej sieti Twitter v období vojny na Ukrajine, môžeme preto predpokladať, že autor sa kriticky vyhradzuje voči Putinovi a jeho politike.

— **Замолчим в сортире.**

— **Может, замочим, Владимир Владимирович?**

— **Hem.** (Pan Doktor, Twitter, 15/04/2022) – autor použil Putinov výraz v transformovanej podobe, pomocou zámeny komponentov (замочим в сортире - замолчим в сортире) a tiež explikáciu (Может, замочим, Владимир Владимирович? Нет). Hlavná funkcia tejto aktualizácie je funkcia jazykovej hry a tiež funkcia estetická (nejde o obyčajný jednoliaty text, autor sa vyjadruje pomocou dialógu, má štruktúru vtipu).

Výraz bol aktualizovaný aj vo forme memetickej textov. V prvom analyzovanom méme je ústredná postava Putin, ktorý drží za krk Petra Porošenka a Baraka Obamu v snahe utopiť ich v záchodoch. Verbálna zložka je nezmenená, postava Putina hovorí: *Мы будем преследовать террористов всюду. Если в туалете поймаем, то и в сортире их замочим.* Autor „dopĺňa“ len vizuálnu stránku, čím realizuje svoju komunikačnú stratégiu. Dochádza aj k resémantizácii (nie teroristi, ale politici). Primárna funkcia je zábavná – namiesto teroristov Putin likviduje politických lídrov, čo má reprezentovať, že sú jeho nepriatelia, ktorých chce „odstrániť“, ale zároveň je prítomná aj výrazná modelujúca funkcia, ktorá vytvára v predstavách recipienta obraz Porošenka a Obamu ako svetových

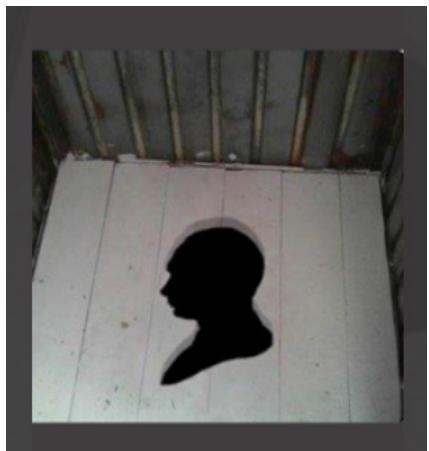
teroristov. Tým vytvára autor komický efekt – nastáva nasúlad medzi verbálnou a vizuálnou zložkou mému. Aktualizácia vypĺňa aj funkciu subjektívneho autorovho hodnotenia a expresivity.

V ďalšom méme vidíme Putina ako drží zbraň v rukách a uvažuje nad jej použitím (má pritom taký prekvapivý výraz, no je zrejmé, že sa prikláňa k tejto možnosti). Daný mém je sofistikovanou kontamináciou pôvodného Putinovho výrazu *мочить в сортире* s okrídleným (precedentným) výrazom *Есть такая профессия – родину защищать!* z kultového sovietskeho filmu „Oficieri“ (1971), ktorý sa v ruskom lin-

gvokultúrnom priestore udomácnil v podobe *Есть такая работа – родину защищать!* a je mimoriadne frekventovaný vo význame hrdosti na povolanie vojaka až glorifikácie ruskej armády. Autor mému vytvára komický efekt neočakávanou zámenou hrdinského *родину защищать* na kriminálne *мочить в сортире*, čím realizuje nielen ironizujúcu a expresívnu funkciu, ale aj modeluje obraz prezidenta v podobe vraha a kriminálnika, a vďaka výraznej vizuálnej zložke doslova vnucuje danú predstavu svojmu čitateľovi (modelujúca a persuázivná funkcia).

V ruskom politickom diskurze sa na sociálnej sieti šíril aj obrázok latríny s otvorom, ktorý pripomína profil Putina. Úplne tu absentuje verbálna zložka (implikácia) – čo je svojpráznym spôsobom možné len v prípade mémov, no komunikačný aspekt (odkaz na výraz *мочить в сортире*) je prítomný práve vďaka sofistikovanému obrázku. Táto aktualizácia má funkciu zábavnú (princíp komického efektu je založený na nepredvídateľnosti – čakali by sme v záchode iný typ otvoru, nie taký, aký mám ponúka autorov výmysel), expresívnu a kódovaciu.

Кто нас обидит, тот трёх дней не проживёт

Začiatkom roka 2000 sa vyjadril V. Putin na adresu Medzinárodného menového fondu, keď sa ho pýtali, ako charakterizuje spoluprácu Ruska s fondom, nasledovne: *Кто нас обидит, том трёх дней не проживёт* (Kto nám ukrixdí, nebude žiť ani tri dni). V Rusku je to populárny argotický výraz, ktorý v reči kriminálnikov znamená *поставить на ножи того, кто нарушил воровской закон* (drasticky zabiť tých, ktorí porušujú zákony kriminálneho sveta). Význam tejto výpovede je jasný: je to „tvrdá“ reakcia Ruska (Putina) na údajne nespravodlivé jednanie. Fráza má agresívny podtón, ide o explicitnú vyhrážku. Táto fráza sa v ruskom

politickom diskurze rýchlo uchytla a stala doslova virálnou. Neevidujem, že by sa v mojom výskumnom korpuse vyskytovala v transformovanej podobe. Našla však svoje „široké uplatnenie“ v inej oblasti – stala sa populárnu predlohou na darčekové predmety, suveníry, tričká, a práve týmto spôsobom dochádza k masového šíreniu Putinovho agresívneho výrazu. Ide o fenomén, ktorý však môže negatívnym spôsobom ovplyvniť ruský jazykový obraz sveta, najmä ak sa týmto spôsobom šíri agresívny naratív, ktorý má navyše kvázi vlastenecký podtón. Je to „nebezpečná cesta folklorizácie a zláhčovania až bagatelizácie vážneho javu, a síce explicitného alebo implicitného prejavu rečovej agresie, ktorá sa stáva navyše aj svojráznym modelom mediálneho a politického diskurzu celého jazykového areálu, čo je podmienené autoritou (a aj autoritatívnosťou) adresantov, a následnej snahy ich všemožne napodobňovať, ktorá zákonite vzniká aj u iných aktérov diskurzu“ (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 177).

Дубина власти

Tento termín sa stal populárnym po tom, čo V. Putin v októbri v r. 2000 v rozhovore pre francúzsky denník *Le Figaro* povedal: *Я не скажу, что существуют два непримиримых врага — с одной стороны, государство, а с другой — олигархи. Я думаю скорее, что государство держит в руках дубину, которой бьют всего один раз. Но по голове.* Putin sa tým vlastne vysmievá občianskym právam, demokracii a deklaruje silnú pozíciu štátu vo vzťahu k občanovi. Výraz *дубина власти* môžeme preložiť ako *palica moci*. Nie je to pôvodný prezidentov výraz, známy bol už v 18. storočí a aktualizoval sa aj v 19. storočí vďaka vyjadreniu A. S. Puškina o Petrovi Veľkom („всёты сплоченыe врсты si бoli rovné pred jeho палиcou“), a neskôr aj výrazu L. N. Tolstého *дубина народной войны* (palica ľudovej vojny). Putin ho len aktualizoval v novom politickom kontexte a znova spravil populárnym, a preto ho dnes často nachádzame v médiách, blogoch a fórách. Ked' sa o Putinovej komunikácii priamo písalo, často sa výraz vyskytoval rovno v titulkoch už v pozmenenej podobe.

Власть взяла в руки дубину (Ivanova, Nezavisimaja gazeta, 27/10/2000) – Kým Putin hovorí o vláde, ktorá drží v rukách palicu neurčito (hoci s jasným významom), titulok, ktorý sa objavuje v internetovom denníku *Nezavisimaja gazeta*, má rázny a jasný obsah – vláda vzala do rúk palicu (je to ukončený dej, vláda ju už drží v rukách). Týmto spôsobom autorka titulku zdôrazňuje, že vláda (= Putin) je rozhodnutý palicu použiť, teda tvrdým spôsobom vydobýať moc. Došlo k substitúcii (*власть взяла* namiesto *государство держит*) a k sémantickej simplifikácii (autorka zjednodušíuje Putinov výrok). Funkcia tejto aktualizácie je najmä persuazívna a hodnotiaca.

Государство «ухватило в руки дубину, которую применяют один раз, но по голове. Кому достанется дубиной?» (Kommersant, 27/10/2000) – opäť sa objavuje Putinov výrok ako titulok v internetovom mediálnom texte denníka *Kommersant*, pričom jeho slová sú parafrázované. Autor ešte dodáva otázku: *Kto dostane palicou?* (explikácia), na čo v článku rôzne ruské osobnosti odpovedajú. Prisudzujem danej vete hodnotiacu a persuazívnu funkciu.

«Дубина по голове»: каково это - быть иноагентом в России (bbc.com, 27/12/2021) – z pôvodného výroku sú vyňaté slová *дубина по голове*, doplnené sú zvyšné slová podľa nového kontextu (**каково это - быть иноагентом в России**). Výraz sa použil na doplnenie s expresívnym príznakom. Táto aktualizácia sa použila na stránke BBC v ruskej sekcií ako záhlavie videa o tom, aké je to byť zahraničný agentom v Rusku. Práve zahraničný agenti sú podľa autora titulku tí, ktorých vláda tou palicou rovno do hlavy trafiла. Aktualizácia plní expresívnu a modelujúcu funkciu. Výraz sa použil v inom kontexte, ale jeho význam sa nezmenil.

Мухи отдельно, котлеты отдельно

Tento výraz sa pripisuje viacerým autorom, populárny sa však stal po tom, ako ho v roku 2001 vyslovil V. Putin. Používa sa vo význame: *oddelovať podstatné od nepodstatného* (žarg.). Je to vulgárne synonymum frazeologizmov *oddeliť kúkol' od pšenice*, *oddeliť zrno od pliev* (Dulebová, Cingerová, Hrčková, 2016, s. 93). Doslova by sme ho mohli preložiť: *muchy zvlášť, fašírky zvlášť*. S výrazom sa môžeme stretnúť aj v súčasnom ruskom politickom diskurze, pretože sa neustále aktualizuje ako v podobe klasických textov, tak aj v multimodálnych textoch.

«Мухи – отдельно, котлеты – отдельно»: разберёмся с глобальным потеплением (Dzen.ru, 08/01/2020) – výraz bol použitý v inom kontexte (ten sa nespája s Putinom), autor ho zvolil ako „vtipné lákadlo“ k prečítaniu článku o globálnom otepľovaní. Od potenciálneho čitateľa sa očakáva, že odhalí kód, že pochopí význam zvoleného výrazu. Preto je hľavou funkciou tejto aktualizácie dešifrovať vyslaný kód (kódovacia funkcia). Sémantika výrazu sa nemení, nedochádza ani k zmene štruktúry výrazu, autor len pokračuje v texte.

Мухи отдельно-котлеты отдельно! Власть отдельно-народ отдельно. В. В. Путин. (Ksenija, Twitter, 27/01/2022) – táto aktualizácia jasne odkazuje na Putina. Autor zámerne použil v prvom tvrdení pôvodné slová Putina, no v druhej vete zamieňa substantívá *мухи* a *котлеты* za *власть* a *народ* (substitúcia). Tým poukazuje na to, že v paradigmé Putinovej moci, sú to rozdielne, k sebe nepatriace entity. Aktualizácii prisudzujem hodnotiacu, persuazívnu funkciu a modelujúcu funkciu. Dochádza k resémantizácii.

Tento mém pochádza z internetového portálu o návodoch pre IT špecialistov. Výraz sa použil na demonštrovanie príkladu správneho delenia zdrojov. Má slúžiť len na lepšiu predstavivosť čitateľa. Vladimir Putin v tomto návode nefiguruje. Hlavnou úlohou je pobaviť čitateľa cez netradične zvolené príklady. V tomto prípade zastúpená kódovacia funkcia, pretože len ten, kto odhalí túto hádanku (a pozná pôvodný výraz), sa zasmeje. Na úrovni zmeny sémantiky dochádza k simplifikácii. Autor vynechal príslovku *отдельно* (implikácia), čo ale nahradil vizuálnou zložkou, z ktorej je jasné, že ide o oddelené dve časti.

V tomto méme je zastúpená len vizuálna zložka (implikácia verbálnej zložky) v podobe troch mých a troch fašírok, ktoré delí prerušovaná červená čiara. Je teda jasné, že ide o narázku na Putinov výrok *мухи отдельно, котлеты отдельно*, napokolko výraz vďaka jeho popularite v ruskom kultúrnom priestíre už ukončil proces frazeologizácie a stal sa známou hovorovou frazémou. Mém je vytvorený na základe doslovného priameho významu. Práve v tom sa skrýva zámer autora mému – vytvoriť komický efekt vtipnou vizualizáciou s červenou čiarou, ktorá evokuje zákaz. Preto mému prisudzujem zábavnú funkciu. Kedže chýba verbálna zložka, je tam skrytý kód pre recipienta, ktorý musí mať vedomosť na odhalenie zámeru autora. Preto napĺňa funkciu kódovaciu. Dochádza k simplifikácii – k zjednodušeniu z preneseného na priamy význam.

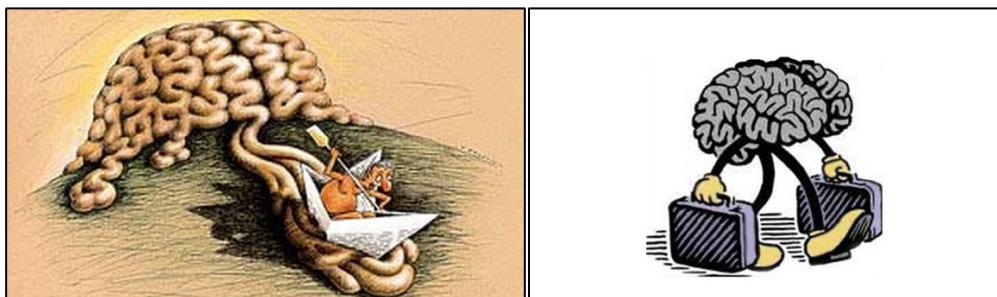
Если мозги утекают, значит, они есть

V júni v roku 2003 na stretnutí s víťazmi Celoruskej esejistickej súťaže (Всероссийский конкурс сочинений) sa V. Putin žartovne vyjadril k emigrácii ruskej elity nasledovne: *Если мозги утекают, значит, они есть. Уже хорошо. Значит, они высокого качества, иначе они никому не были бы нужны и не утекали.* Putin použil slovo *мозги* v jeho prenenom (metaforickom) význame *vzdelaní ľudia/vysokokvalifikovaní odborníci z Ruska*. Pri tejto príležitosti sa používa aj termín *утечка мозгов* (ang. *brain drain*, slov. *odliv mozgov*).

V aktualizovaných výrokoch dochádzalo k transformácii: ***Если мозги утекают, значит, это кому-нибудь нужно*** (On-dit, 17/01/2008). Transformácia je vytvorená pomocou kontaminácie pôvodného výrazu Putina s okrídleným výrokom V. Majakovského (если звёзды зажигают – значит – это кому-нибудь нужно?) z básne *Послушайте!* (1914). Autor naznačuje, že nie sú potrební tam, odkiaľ odišli – že ich tu nikto nechce. Autor pridáva tvrdeniu ďalší význam (Putin – mozgy sú, autor – sú a sú potrební pre niekoho), nevyvracia Putinov záver, ale ponúka svoje vysvetlenie (resémantizácia). Primárnymi funkciami tejto aktualizácie sú modelujúca a pragmatická funkcia.

Если мозги куда-то утекают, значит их где-то серьёзно не хватает (Bolnonebudet, Twitter, 05/04/2018). Výraz je transformovaný pomocou substitúcie (они есть - их где-то серьёзно не хватает). Aj v tomto prípade autor pridal ďalší význam k pôvodnému (niekde mozgy vážne chýbajú, ironická narázka na intelektuálnu nezdarnosť „západných krajín“) - resémantizácia. Tejto aktualizácií prisudzujem hodnotiacu a pragmatickú funkciu.

Vybrané memetické texty spája absencia verbálnej zložky (implikácia). Výraz sa stal natoľko populárny pre ruskú lingvokultúrnu spoločnosť, že sú ľahko rozpoznateľné adresátmi aj „bez slov“. Môže za to aj kreativita ich autorov. V oboch prípadoch autori využili polysému slova *mozog*. Kým Putin ho použil v prenesenom význame, autori aktualizácií zvolili priamy význam slova, čím sa snažia vyvolať komický efekt (cez stratégiu nesplnených očakávaní). Funkcie týchto mémov sú: estetická, zábavná a funkcia jazykovej hry. Touto formou autori simplifikujú (formou vtipu) pôvodný Putinov výrok.

Záver

Aktualizované precedentné výrazy V. Putina z obdobia rokov 1999 – 2004 sa najčastejšie vyskytovali v transformovanej podobe. Zo 16 analyzovaných aktualizácií bolo 13 transformovaných, len trom z nich nechali autori pôvodnú štruktúru. Najčastejším spôsobom transformácie bola substitúcia (5), za ňou nasledovala explikácia (4), implikácia (4), a kontaminácia (2). Sémantická modifikácia bola prítomná v 9 aktualizáciach z celkového počtu 16. Častejšie dochádzalo k simplifikácii (5), o niečo menej k resémantizácii (4).

Pri analýze diskurzívnych stratégii som zistila, že najčastejšimi funkciami verbálnych aktualizácií boli: hodnotiaca funkcia (5), persuazívna funkcia (4), modelujúca funkcia (3). Menej častými boli funkcie: pragmatická (2), expresívna (2), estetická (1), kódovacia (1) a funkcia jazykovej hry (1).

V prípade memetických textov najčastejšia funkcia bola zábavná (6), menej časté boli: kódovacia (3), expresívna (3), funkcia jazykovej hry (2), estetická (2), komunikatívna (1), persuazívna (1), hodnotiaca (1) a modelujúca (1).

Došla som k záveru, že kým pri verbálnych aktualizáciách je hodnotenie a persúazia prevažne explicitná, pri aktualizáciách v memetických textoch je často len implicitná, pretože ich primárnym zámerom je pobaviť recipienta.

Tento príspevok je súčasťou grantového projektu VEGA 1/0452/21 *Jazyk sekuritizácie v súčasnom slovenskom verejnem diskurze* a projektu KEGA 003UK-4/2021 *Vysokoškolská učebnica Mediálna lingvistika*.

Literatúra

- ALYŠEVA, Julija Sergejevna. 2012. Rečevoj portret V. V. Putina. In: *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Volgograd: VGU, 2012. № 2 (16). s. 171–174. ISSN 1998-9911
- VARŤOMINA, Julija Aleksandrovna. 2015. Funkcii precedentnych fenomenov v chudožestvennom tekste (na materiale romana V. Pelevina „Čisla“). In: *Molodoj učonyj*. [online]. № 11 (91). s. 1553–1555. [cit. 13-04-2022] <<https://moluch.ru/archive/91/19427>>.
- CINGEROVÁ, Nina, DULEBOVÁ, Irina. 2019. *Jazyk a konflikt. My a tí druhí v ruskom verejnem diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 202 s. ISBN 978-80-223-4819-5
- DULEBA, Maxim. 2021. K poznámke pod čiarou: Bachtinov termín „chronotop“ v kontexte materialismu. In: *Svět literatury*. Roč. 31, č. 64 (2021), s. 57–72
- DULEBOVÁ, Irina, CINGEROVÁ, Nina, HRČKOVÁ, Katarína. 2016. *Glosár ruských lingvoreálií*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 170 s. ISBN 978-80-8127-163-2
- GAVRILOVA, Marina Vladimirovna. 2004. *Kognitivnyje i ritoričeskiye osnovy prezidentskoj reči (na materiale vystuplenij V. V. Putina i B. N. Jelcina)*. Sankt-Peterburg: Filologičeskij Fakultet CPBGU, 296 s. ISBN 5-8465-0282-2
- GUDKOV, Dmitrij. 1998. Precedentnoje imia v kongitivnoj baze sovremennogo russkogo jazyka. In: *Jazyk, soznanije, kommunikacija*. № 4, Filologija, s. 82–93
- KOZLOVSKIJ, S. 2020. Jesli by on tak govoril 20 let nazad, jego by ne vybrali. In: *Bbc.com*. [online]. <<https://www.bbc.com/russian/resources/idt-8b36561c-1f51-4aa2-a2c5-5fab4d1b797e>> [13.3.2022].

- LOBOVA, Julija Nikolajevna. 2018. Kognitivnyj aspekt komičeskogo v polimodal'nych internet-memach. In: *Collegium Linguisticum*. Moskva: MGU. s. 143–149.
- NACHMOVA, Jelena Anatolievna. 2007. *Precedentnyje imena v massovoj kommunikacii*. Jekaterinburg: Ural'skij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet, 2007. 207 s. ISBN 5-7186-0238-X
- SERVICE, Robert. 2006. Rusko od roku 1991 do současnosti. Experiment s jedním národem. Praha: Beta-Dobrovský, 2006. 358 s. ISBN 8073062461
- USTINOV, Dmitrij. 2012. Učis govorit, kak Putin. In: *Trening-centr „Sinton“*. 09/09/2012. [online]. <http://www.syntone.ru/library/article_syntone/content/6576.html> [13.4.2022].

Analyzované texty:

- https://twitter.com/xenia_zagorulko/status/1486615949239365634
- <https://www.kommersant.ru/doc/161779>
- <http://ekimoff.ru/115/>
- <https://dzen.ru/media/id/5c40d200590e0600ad71de6c/muhi--otdelno-kotlety--otdelno-razberemsia-s-globalnym-potepleniem-5e14f6aa0ce57b00acf14292>
- <https://www.facebook.com/tsentrluch/photos/a.110016963687351/471917557497288/?type=3>
- <https://poembook.ru/poem/2050308>
- <https://www.bbc.com/russian/media-59790853>
- https://twitter.com/pan_dok/status/1525765567256350722
- <https://twitter.com/khatsanovsky/status/1556185666773553153>
- <https://demotions.ru/74821-est-takaya-rabota-mochit-terroristovnv-sortire.html>
- <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1817180711879770&set=p.1817180711879770&type=3&theater>
- <https://on-dit.livejournal.com/122241.html>
- <https://twitter.com/igolka2312/status/981956766899597312>
- <https://www.kp.ru/daily/23263/28345/>
- https://www.ng.ru/politics/2000-10-27/3_dubina.html

**ПУШКИН – НАШ КУКУШКИН. ДЕКОНСТРУКЦИЯ РОЛИ
А.С. ПУШКИНА В РОМАНАХ В.В. ВОЙНОВИЧА
МОСКВА 2042 И Т.Н. ТОЛСТОЙ КЫСЬ**

Lara Righi, магистр

Веронский университет, факультет иностранных языков и литератур (Верона, Италия),
lara.righi@studenti.univr.it

Abstract: In Vladimir Voinovich's *Moskva 2042* and Tat'yana Tolstaya's *Kys'*, the figure of Aleksandr Pushkin is deconstructed through the concept of the “death of the author”, desacralizing the remarkable Russian writer through the use of irony. Moreover, in both novels the logic of supplementary is aimed at deconstructing the ideological value monuments to Pushkin embody. The effect of these postmodern tropes on the Russian literary tradition reformulates the traditional approach according to which authors evoke an intense and extraordinary reverence, under the influence of three main cultural phenomena: Runet, Muscovite Conceptualism and Post-soc.

Об авторе: Лара Риги получила степень магистра в Веронском университете на курсе «Comparative European and Non-European Languages and Literatures». Она автор дипломной работы «*A land of today dreaming of yesterday. The re-elaboration of Russian history in memoirs and alternate history*» (дата защиты дипломной работы: 28.03.2022). Она работала преподавателем в Веронском университете на курсе по русскому языку для начинающих и на курсе по подготовке дипломной работы по русскому языку и русской литературе.

Введение

Радикальные социальные, политические и культурные кризисы, возникающие после Второй мировой войны, изменяют мировоззрение и уверенность в моральных принципах. В контексте постмодернистской литературы **ослабление метанарративов**, действующих в качестве вечных моральных и культурных убеждений, управляющих жизнью (Лиотар, 2014, с. 6), ставит под сомнение авторитет автора, под влиянием **идеи о смерти автора**. В статье *Смерть автора* Ролан Барт пишет, что постмодернистская критика считает положение читателя решающим в процессах толкования текстов, благодаря тому, что читателю дано свободно понимать литературные произведения на основе своих знаний и чувств, в независимости от мнений и субъективных идей автора (Барт, 1967, с. 5). В романах В.В. Войновича *Москва 2042* (1987) и Т.Н. Толстой *Кысь* (2000) употребление иронии для деконструкции роли и творчества великого поэта А.С. Пушкина напоминает идею о смерти автора:

в частности, оба автора ставят под вопрос истоки мифа Пушкина и влияние поэта на русский литературный канон.

Постмодернизм в России

Новая центральная роль читателя в процессах толкования текстов под влиянием постмодернистских приёмов, например, идея о смерти автора, изменяет отношение читателя к культурной традиции. Влияние постмодернизма на русский литературный канон ставит под сомнение традиционное мнение, согласно которому читатели должны уважать высший талант, превосходный ум и моральное совершенство авторов. Этот новый взгляд на русскую культуру связан с тремя главными современными культурными феноменами: Рунет, московский концептуализм и пост-соц.

С рождением общества потребления возникают новые эксперименты в сфере литературы, в которых читатель активно принимает участие. В России **Рунет** позволяет существовать новым формам литературного экспериментализма благодаря тому, что рецензии, комментарии и блоги заменяют по функциям традиционную литературную критику. Например, интерактивный литературный проект сайта **«Сетевая словесность»** предоставляет безымянные литературные тексты начинающих писателей, поэтому читатели придают большее значение качеству текста, чем личности и известности автора (Зубченко, 2007, сс. 5–6). **«Сетевая словесность»** становится символом идеи о смерти автора и предшественником **«сетературы»**, являющейся литературным феноменом, состоящим в публикации литературных текстов и известных и неизвестных писателей исключительно в Рунете. В результате текст читается в независимости от знания деталей личности и мировоззрения писателя. Благодаря этому феномену современная русская литература освобождается от чрезмерного уважения к авторам и литературе, чтобы включить в литературный канон альтернативные формы литературных произведений.

Московский концептуализм является дополнительной формой ослабления центральной роли автора в русской литературе. По мнению Бориса Грайса, это художественное направление 70-х годов устраниет разделение между элитарной и массовой культурой. В самом деле, в литературной сфере концептуалисты смешивают произведения известных авторов русской традиции с текстами, употребляющими канцелярско-бюрократический стиль и язык политической идеологии советского периода (Поссамай, 2000, с. 30). В результате соединения разнородных стилей московский концептуализм работает с разными типами речевых практик и отказывается от традиционного мнения, согласно которому «высокая литература»

отличается чистотой языка. Поскольку с точки зрения концептуалистов литература имеет также черты разговорной речи, главное клише в сфере литературы ослабляется, т.е. идея, в соответствии с которой только авторы, употребляющие изысканность стиля, заслуживают стать символами русской культурной традиции. По этой причине соединение высокого стиля с низким уровнем языка и с языком пропаганды деконструирует авторитет и творчество известных представителей русского литературного канона.

Уменьшение центральной роли автора связано с идеологическим кризисом, который возникает после распада Советского Союза. Потеря советских убеждений и растущее чувство скептицизма в отношении к идеологическим принципам дают начало процессам, через которые русская литература освобождается от влияния соцреализма. Конец иллюзий советской пропаганды делает советскую историю и культуру областью исследования благодаря **пост-соцу**. Пост-соц является новым литературным направлением, заключающимся в соединении постмодернизма и соцреализма, чтобы десакрализовать советские принципы приёмами постмодернизма (Липовецкий, 2014, с. 313). По причине окончания политического и идеологического контроля соцреализма на любой вид жизни, писатель больше не является орудием власти, исполняющим политическую функцию. Из этого следует, что книги, фильмы и сериалы перерабатывают символы социализма в массовой культуре, чтобы привлечь внимание зрителей и читателей. Благодаря тому, что эти культурные продукты имеют эстетическое, а не политическое значение, автор наконец-то теряет обязательную связь с пропагандой, поэтому он свободен обсуждать разнообразные темы, в независимости от установлений идеологии. С одной стороны, социальное влияние роли автора на политическую мысль уменьшено, а с другой автор воспринимается не как исключительно основной элемент для распространения политических принципов.

Фигура Пушкина в романе В.В. Войновича *Москва 2042*

Главный герой романа Войновича, советский писатель-эмигрант Владимир Карчев, живущий в Германии, путешествует во времени на специальном самолёте в Москореп, т.е. будущую Москву. Там он замечает, что роль литературного наследства Пушкина радикально изменилась в 2042-м году. Например, Искрина Романовна, член будущей коммунистической партии и персональный гид писателя, спрашивает Карчева, встречался ли он с Пушкиным, потому что она неспособна поместить поэта в его исторический период и не знала, что Пушкин жил при царской власти (Войнович, 1987, с. 211). Кроме того, женщина не понимает почему перед тем, как родился **литературный метод коммунистического реализма** – официального

и единственного литературного направления Москорепа – читатели, а не политические авторитеты, ценили значительность литературных произведений на основе субъективных мнений, а не согласно идеологическим правилам (Войнович, 1987, с. 211). В футуристическом Москорепе Пушкин является литератором лишнего и анахронического прошлого. По этой причине памятник Гениалиссимусу, т.е. могущественному лидеру города, представляет маленькую фигуру Пушкина, чтобы передать идею о том, что поэт является просто предшественником литературного таланта Гениалиссимуса и представителем предварительной литературы. В самом деле, надо подчёркивать, что название **«предварительная литература»** обозначает литературные произведения до введения совершенного коммунистического порядка (Войнович, 1987, сс. 154–155). Таким образом, памятник отражает процесс де-конструкции Пушкина. С одной стороны, Пушкин не совсем исключен из русского литературного канона, а с другой поскольку поэтика и мировоззрение Пушкина слишком отличаются от нового общественного порядка, в 2042-м году наследство отца русской литературы будет ничтожным именем, не заслуживающим прекрасного памятника. В тоталитарном режиме Москорепа только Гениалиссимус является воплощением идеологического совершенства. Искрина обращается к нему эпитетом **«гений»** и не понимает, почему Пушкин называет Анну Керн «гением чистой красоты», так как та была всего лишь женщиной без чинов (Войнович, 1987, с. 212). Искрина судит поэтику Пушкина на основе сегодняшних – или, может быть, будущих – критериев и думает, что если Пушкин посвящал свои стихи banальной женщине, он не мог стать символом литературной традиции Москорепа.

Фигура Пушкина в романе Т.Н. Толстой *Кысь*

Русская литературная традиция исчезла в месте действия романа Т.Н. Толстой *Кысь*. В начале произведения Толстая описывает Москву, ставшую дистопическим городом Фёдор-Кузьмичск. В романе метафорические значения эпитетов, обозначающих таланта Пушкина, играют ключевую роль. Например, главный герой Бенедикт ничего не знает об известности Пушкина и думает, что метафорическое значение эпитета **«гигант»** значит, что Пушкин был высоким мужчиной, а не поэтом глубокой душевной чуткости (Толстая, 2021, с. 158). Следовательно, Никита Иваныч, наставник Бенедикта, использует своё тело, чтобы показать Бенедикту пропорции, на которые он может опираться, чтобы изваять памятник Пушкину (Толстая, 2021, сс. 158–159). Ввиду того, что Бенедикт воспроизводит черты отца русской литературы через тело нормального человека, Иваныч подразумевает, что хотя Пушкин был исключительным символом русской литературы, он был похож на какого-то человека. В результате, если пушкинское тело не отличается от нормальной человеческой

фигуры, Пушкин не имеет специальных особенностей. Несмотря на точные советы Иваныча, Бенедикт ваяет у руки Пушкина шесть пальцев (Толстая, 2021, сс. 195–196). Поскольку символ известного поэта обладает недостатком, Толстая деконструирует важность и культурный авторитет Пушкина через иронию. Более того, писательница деконструирует известное выражение, согласно которому «**Пушкин – наше всё**». По мнению Бенедикта, Пушкин является банальным человеком, к которому он обращается саркастической кличкой «**пушкин-кукушкин**», даже без заглавной буквы в начале фамилии (Толстая, 2021, с. 181). С точки зрения главного героя, Пушкин жил лишней жизнью: он не хотел жениться, но потом он передумал, как какой-нибудь человек и, наконец, он умер (Толстая, 2021, с. 181).

Бенедикт начинает уважать роль Пушкина когда он узнает, что Фёдор Кузьмич, деспотический лидер города, не писал те литературные произведения, которые Бенедикт переписывает, а эти тексты написаны известными авторами, жившими до Взрыва, т.е. катастрофы, являющейся причиной конца цивилизации. Но когда Бенедикт обвиняет лидера в обмане, Толстая употребляет **иронию**: в самом деле, Бенедикт утверждает, что Фёдор Кузьмич украл у Пушкина все идеи, даже изобретение колеса (Толстая, 2021, сс. 320–321). Таким образом, деконструкция роли Пушкина в романе Толстой заключается прежде всего в употребление иронии для изображения символов литературного таланта Пушкина, а в частности ирония характеризует социальную и культурную функцию памятника поэту.

Принцип дополнительности и памятники Пушкину

В романах Войновича и Толстой памятники Пушкину заменяют поэта во плоти. **Логика дополнительности** Жака Деррида является литературным принципом для описания связи между функцией памятников Пушкину и литературным наследством поэта. По мнению французского философа, реальность состоит из символов, заменяющих отсутствующие оригинальные явления, которые невозможно описывать. В своём анализе автобиографического текста Жан-Жака Руссо *Исповедь* (1782) Деррида подчёркивает, что Руссо благоговеет перед вещами, которые его любовница тронула, потому что эти материалы ему напоминают о женщине, когда её нет рядом: это значит, что только копии заменяют оригинальный объект (Каллер, 1997, с. 11). Следовательно, памятник Пушкину становится дополнением отсутствующего поэта, в соответствии с принципом дополнительности. Раз Пушкина нет, Бенедикт обращается к памятнику как будто он и есть Пушкин. Например, он обвиняет поэта в неблагодарности, потому что несмотря на то, что Бенедикт его построил, памятник не помогает ему совершить государственный переворот против Фёдора Кузьмича (Толстая, 2021, с. 289). Поскольку логика дополнительности устраниет

разделение между памятником и поэтом, Бенедикт думает, что он не является просто строителем памятника, а создателем мифа о поэте. По этой причине Толстая обращает внимание на то, что, если никто не уважает памятник Пушкину, важность литературного наследства поэта уменьшена и, может быть, что если бы никто не сохранил наследство пушкинского творчества, Пушкин был бы неплохим поэтом, но конечно он не был бы «наше всё».

Подводя итоги: Войнович подчёркивает, что маленький размер скульптуры Пушкина имеет идеологическое значение, под влиянием новых политических убеждений, а Толстая использует памятник, чтобы применить логику дополнительности к роли Пушкина. Можно сделать вывод о том, что обычно **памятник** не исполняет функцию сам по себе, а получает значение, в зависимости от культурной или моральной интерпретации, которую общество придаёт ему. В связи с этим, памятники не всегда отражают настоящие признаки изображаемого человека, а аура морального совершенства подменяет особенности этих субъектов, которые становятся мифами. Но и Войнович и Толстая показывают, что возможно деконструировать важность памятника Пушкину и истоки мифа поэта через иронию. В обоих романах ирония является игрой между автором и читателями, чтобы поставить под сомнение миф о центральности автора в русской литературной традиции через **приёмы постмодернизма**. Недавно современная русская литература начала освобождаться от идеологемы, согласно которой сильное и чрезвычайное уважение к авторам и литературе должно характеризовать русскую культурную традицию, поскольку авторы и литература якобы являются ключевыми элементами русского характера. Например, традиционно автор обнажает моральную и религиозную истину, решает моральные вопросы и становится символом распространения политических идей. Это означает, что **автор похож на Бога**, особенно благодаря своему глубокому знанию русской литературы: таким образом, он исполняет элитарную интеллектуальную роль. Толстая обладает широким знанием русской литературы: в романе *Кысь* она употребляет клише и штампы советского и постсоветского языка и цитаты из популярных русских произведений. Но в отличие от советской традиции, в соответствии с которой эти элементы должны были быть адресованы к элитарному кругу читателей, умеющих узнавать их, Толстая добавляет эффекты иронического употребления слов, которые возникают вследствие того, что читатель узнает цитаты из реальных произведений в фантастическом и деформированном контексте. Поскольку стиль Толстой заключается в соединении старинного и современного языка, она создаёт свой оригинальный сказ, называющийся **«новоязом»**. Не нужно забывать и про новояз (*newspeak*) у Джорджа Оруэлла в романе *1984* (1949). В романе *Кысь* новояз является оригинальным жаргоном, заключающимся в употреблении

и архаизмов древнерусского языка и языковых выражений низкого устного стиля (Алоэ, 2019, с. 92). По этой причине обычно язык Толстой называют «**необарочным**», так как он похож на художественный стиль, доминирующий в Европе в XVII-ом веке, который заключается в построении компромиссов между разными жанрами и идеологическими противоположностями (Липовецкий, 2012, сс. 29–30).

Заключение

В заключение стоит отметить, что в романах Войновича и Толстой ставится под сомнение миф о литературном авторитете Пушкина через постмодернистские приёмы и принципы, возникающие после кризиса центральной роли писателя и ослабления метанарративов.

В результате деконструкции социальной и культурной важности автора идея о смерти автора ставит под вопрос символы уважения литературного наследства национальных писателей. По этой причине памятная и хвалебная функция, которую памятники выполняют, становится менее важной, чем употребление памятника в качестве дополнения к отсутствующему подлиннику. Деконструкция, идея о смерти автора и логика дополнительности являются результатами употребления постмодернистской иронии, которая изменяет изображение Пушкина в современных произведениях. Даже роль Рунета и литературных реформ московского концептуализма и пост-соца влияют на крушение нерушимости роли русского автора. Но надо подчёркивать, что для Войновича и Толстой ирония не является попыткой десакрализовать известность Пушкина и значение его творчества, чтобы исключить отца русской литературы из литературного канона. **Ирония – это игра между автором и читателями, чтобы уйти из мифа о центральности автора.** Поэтому можно ставить под сомнение вечность любого культурного и морального авторитета через принципы постмодернизма, но также сохранить вызываемое авторами уважение, не разрушив значение их творчества и значительность их ролей.

Список литературы

- ALOE, Stefano. 2019. L’artefatta spontaneità: alcune considerazioni sullo *skaz* e sul suo ruolo nel rapporto autore-narratore-lettore. In: *RUS*. 2019, 10, 14, с. 83–115.
- BARTHES, Roland. 1967. The death of the author. In: *Semantic scholar* [online]. 2013, [цит. 03-05-2022]. <<https://www.semanticscholar.org/paper/The-Death-of-the-Author-Barthes-Howard/37f1ea1a2a479167792e59cce83f8d8b219f8f3d#citing-papers>>
- CULLER, Jonathan. 1997. *Literary theory. A Very Short Introduction. Literary theory. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford university press, 1997. 149 с. ISBN: 0-19-285383-X.

- LIPOVECKIJ, Mark. 2012. The Aesthetic Code of Russian Postmodernism. In: *Digitalscholarship@UNLV* [online]. 2012, [цит. 03-05-2022] <https://digitalscholarship.unlv.edu/russian_culture/19>.
- LIPOVECKIJ, Mark. 2008. *Паралогии: трансформации (пост)модернистского дискурса в русской культуре 1920–2000-х годов. Paralogie: trasformazioni del discorso (post)modernista nella cultura russa dagli anni Venti agli anni Duemila.* Roma: Aracne editrice, 2014. 364 c. ISBN: 978-88-548-7450-3.
- LYOTARD, Jean-François. 1969. *La condition postmoderne. La condizione postmoderna: Rapporto sul sapere.* Milano: Feltrinelli, 2014. 122 c. ISBN: 978-88-07-88-396-5.
- POSSAMAI, Donatella. 2000. *Che cos'è il Postmodernismo russo?. Che cos'è il Postmodernismo russo?.* Padova: Il Poligrafo, 2000. 94 c. ISBN: 88-7115-163-1.
- ТОЛСТАЯ, Татьяна. 2000. *Кысь. Кысь.* Москва: ACT, 2021. 350 c. ISBN: 978-5-17-091191-2.
- ВОЙНОВИЧ, Владимир. 1987. *Москва 2042. Москва 2042.* Heatherway Ann Arbor: Ardis, 1987. 343 c. ISBN: 0-87501-031-8.
- ЗУБЧЕНКО, Ирина. 2007. Литература и литература в Рулинете. In: *Polyarnyy vestnik. Norwegian Journal of Slavic Studies.* 2007, 10, 1, c. 5–13.

DIPLOMATICKÉ TLMOČENIE V STREDOVEKU

Mgr. Lizaveta Madej

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, lizaveta.madej@uniba.sk

Аннотация: Настоящая статья посвящена специфику развития дипломатического устного перевода в период Средневековья (V-XV вв.). Цель статьи – посредством выделения и анализа особенностей коммуникативной среды, профессиональных обязанностей и социального статуса переводчиков в Европе и на других континентах подчеркнуть роль пространственно-временного фактора в становлении дипломатического перевода, а также обратить внимание на длительный процесс професионализации и институционализации данного вида деятельности. Амбицией статьи является предоставить как можно больше фактических иллюстративных доказательств о существовании и полноценном функционировании устного перевода в сфере дипломатии и высокой политики уже в период раннего Средневековья.

О авторке: Lizaveta Madej je absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo: slovenský jazyk a kultúra – ruský jazyk a kultúra. Od roku 2017 pôsobí ako interná doktorandka na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií v študijnom programe translatológia. V dizertačnej práci sa venuje téme diplomatického konzekutívneho tlmočenia. K ďalším odborom jej výskumu patrí odborný preklad a didaktická filológia.

Táto štúdia vznikla v rámci výskumu diplomatického tlmočenia ako osobitného druhu ústnej translácie. Jej cieľom je nahliadnuť do dejín tlmočenia (konkrétnie do obdobia stredoveku) a zistiť, či pri špecifikácii dnešného diplomatického tlmočenia je možné uvažovať o jeho kontinuálnom historickom vývoji, v dôsledku ktorého sa profesionalizovalo a inštitucionalizovalo. Na realizáciu stanoveného cieľa bola použitá metóda štúdia (predovšetkým zahraničnej) odbornej literatúry, v rámci ktorej sme najprv akumulovali údaje súvisiace s problematikou, vytriedili ich, spracovali a kompilovali tak, že sme mohli formulovať závery odpovedajúce na otázky položené v našom cielovom zadani. Takéto spracovanie zahraničnej odbornej literatúry považujeme za prínosné jednak z dôvodu, že mnohé výskumy západných autorov týkajúce sa dejín tlmočenia nie sú na Slovensku známe, rozšírené alebo je k nim obmedzený, resp. spoplatnený prístup, a jednak preto, že nateraz neevidujeme slovenskú štúdiu, ktorá by sa venovala charakteristike diplomatického tlmočenia v skôrších historických obdobiach. Hodnota nami vybraných výskumov spočíva predovšetkým

v analytickom spracovaní výsledkov práce s archívou dokumentáciou rôznych krajín sveta, ku ktorej slovenskí vedci majú mimoriadne stážený prístup. Štúdiom, analýzou a konfrontáciou sekundárnej literatúry sme dospeli k záverom, ktoré dokázali zmysel nášho výskumu, pretože potvrdili výnimočnosť diplomatického tlmočenia, jeho špecifickosť a unikátnu genézu. Zároveň bohatá historiografia v tejto oblasti tento typ tlmočenia legitimizovala a zaradila medzi iné samostatné druhy tlmočenia.

Stredovekom sa označuje obdobie v dejinách Európy a Blízkeho východu¹ medzi rokom 476, kedy zanikla Západorímska ríša, a rokom objavenia Ameriky (1492), resp. dobytia Konštantíopola (1493) (Roháč, 1998, s. 116). Charakterizuje ho rozsiahla christianizácia prebiehajúca najmä v podobe križiackych výprav, dlhodobá konfrontácia politických, vojenských a sociálnych interkultúrnych rozdielov, ako aj koexistencia troch monoteistickej náboženstiev (judaizmus, kresťanstvo a islam), z ktorých každé používalo vlastný rituálny jazyk (hebrejčinu, latinčinu a arabčinu).

Stredoveké diplomatické tlmočenie výrazne „rozlišuje medzi činnosťou profesionálneho a príležitostného tlmočníka: profesionálny tlmočník (truchemant alebo dragoman) plní funkciu vyjednávača a príležitostný (latinier) úlohu sprievodcu“ (Müglová, 2009, s. 91). Kým latinieri boli využívaní najmä pri sprevádzaní vysokopostených osôb vo vojenských, resp. križiackych výpravách, „dragomanov považovali za klúčových hráčov na politickej či obchodnej scéne tej-ktorej ríše“ (Rothman, 2015, s. 119). Latinieri sa však rovnako často spomínajú v súvislosti s plnením dôležitých diplomatických úloh, preto nie je možné tvrdiť, že len oficiálni dragomani boli v stredoveku diplomatickými tlmočníkmi. Napríklad, počas Štvrtnej križiackej výpravy, keď sa Bonifác I. z Montferratu so svojou armádou priblížil ku Konštantíopolu, byzantský cisár Alexios III. Angelos poveril diplomatickou úlohou svojho latiniera Nicholasa Rouxa, aby križiaka skritizoval za to, že ohrozuje kresťanské mesto (Roland, 1999, s. 26).² Vojenská sféra totiž stále patrila do povinnej agendy panovníkov, a preto aj stredoveké vojenské tlmočenie považujeme za neoddeliteľnú súčasť tlmočenia diplomatického.

Dragomani (italian. dragomanno, gréc. dragoumanos, franc. drogman / truchement) boli oficiálni diplomatickí tlmočníci, ktorých ozajstná rola ďaleko presahovala úlohu sprostredkovania multilingválnej komunikácie. „V stredovekom úmorí Stredozemného mora plnili dragomani rad politických, obchodných a diplomatických funkcií a vystupovali ako

¹ Vzhľadom na to, že sa pojmom *stredovek* v rámci širšieho chápania označuje aj všeobecne chronologické obdobie medzi 5. a 15. st., ktoré sa vzťahuje k akejkoľvek kultúre, budeme sa v tejto štúdiu venovať vývoju diplomatického tlmočenia aj v krajinách Ďalekého východu či Afriky.

² Išlo o to, že pápež Bonifácovi špeciálne nakázal vyvarovať sa útoku na kresťanov, vrátane obyvateľov Byzancie (viac pozri: Štvrtá križiacka výprava, Bonifác, Alexios Angelos a Alexios III. Angelos).

významní mediátori medzi panovníkmi, resp. panovníkmi a ich podriadenými“ (Rothman, 2015, s. 120). Dragomanov panovníci využívali ako diplomatických emisárov a vyslancov, obchodných brokerov a vyzvedačov. Osmanskí dragomani, napríklad, pôsobili takmer vo všetkých štátnych riadiacich inštitúciách: od provinciálnych zastupiteľstiev a úradov až po ministerstvá či kanceláriu sultána (Tamtiež, s. 121–124). Často plnili úlohu diplomatických vyslancov. Profesia dragomana sa v Osmanskej ríši dedila, o čom svedčia aj stále sa opakujúce priezviská v archívnej dokumentácii. Dragomani súčasťou mali prestížny sociálny status, špecifikum náplne ich práce vždy bolo spojené aj s obrovskými rizikami, ako je zatýkanie, ba dokonca smrť (Roland, 1999, s. 31).

Rovnako široké pole pôsobnosti mali benátsky, dalmatínsky či egejskí dragomani. Inštitút benátskych dragomanov predstavoval adaptáciu Osmanskej kancelárie veľkého dragomana (angl. The Ottoman Office of Grand Dragoman). Náplň práce oficiálnych tlmočníkov v Benátskej republike zahrňovala úlohy od spoločenských až po súkromné, museli sa zúčastňovať diplomatických a obchodných rokovaní, vykonávať vyzvedačskú činnosť, prekladať oficiálne listy sultána adresované dôžovi, ale aj vnútornú osmanskú korešpondenciu zachytenú Benátkmi, sprevádzať osmanských hodnostárov na audienciach a následne prípravovať archívnu správu, cestovať do benátsko-osmanského hraničného pásma na rokovania o hraničných sporoch, a taktiež pomáhať osmanským a safíjkovským obchodníkom v Benátkach (Roland, 1999, s. 33).

Z hľadiska pozorovania oficiálneho tlmočenia v Európe je zaujímavé aj územie Pyrenejského polostrova, ktoré sa v 12. a 13. st. nachádzalo v neustálej „studenej“ vojne medzi kresťanmi a moslimami, pričom na obidvoch stranách mali zastúpenie aj Židia. V dôsledku turbulentného kontaktovania troch religií a každodenných konfliktov, ktoré viedli k zajatiu kresťanov ako prostriedku na vymáhanie istých výhod či peňažných prostriedkov, „vznikali viaceré medzijazykové a medzikultúrne javy, ako je zrodenie novej tlmočníckej tradície – alfakekov (špan. alfaqueque)“ (Baigorri-Jalón, 2015, s. 45). Alfakekmi na Pyrenejskom polostrove nazývali cezhraničných (kedže sa hranice štátnych útvarov stále menili) sprostredkovateľov slúžiacich královstvu, ktorých úlohou bolo v mene koruny rokovať o osloboodení kresťanských zajatcov. Profesia alfakekov bola v spoločnosti uznávaná a rovnako ako aj v prípade dragomanov dedená z generácie na generáciu, mala administratívny status zakotvený v municipálnych aj národných zákonomoch všetkých kresťanských kráľovstiev, ktoré v tom období existovali na polostrove (Baigorri-Jalón, 2015a, s. 45).

Na opačnej strane stredovekej Eurázie – v Číne a Kórei – tlmočenie pre najvplyvnejších štátnikov malo takmer identický formát. Išlo o inštitút tzv. dvorných tlmočníkov. V dôsledku prudkého vývoja diplomatických vzťahov a kozmopolitizmu Číny rástla v 6. až 10. st. aj potreba aparátu stálych dvorných tlmočníkov. Za vlády dynastie Tchangovcov (618 – 907) cisársky dvor zamestnával spravidla 20 tlmočníkov, ktorých volali yiyuren. Pracovali najmä

ako tlmočníci oficiálnych návštev a audiencií, sprievodcovia zahraničných vyslancov mimo cisárskeho dvora a vyzvedači. Vzhľadom na to, že mali časté kontakty s cudzincami, stále (ako aj v staroveku) patrili do najnižšej spoločenskej vrstvy. Ďalším dôvodom ich ne-prestížneho statusu mohlo byť aj to, že boli považovaní za nečestných, zákerných sprostredkovateľov. Archívne záznamy totiž hovoria, že po istej skúsenosti so sogdskými tlmočníkmi, ktorí v rokoch 744 až 839 boli viackrát podozrievaní z nestranného a zaujatého tlmočenia, k tlmočníkom vo všeobecnosti si Číňania vytvorili celkom rezervovaný vzťah (Lung, 2015, s. 50–52).

V stredovekej Kórei za vlády dynastie Korjo (918 – 1392) dvorní tlmočníci (kor. t’ong-sa), ktorých zastúpenie počítame v desiatkach, bud’ sprevádzali kórejské delegácie do Číny a Japonska, alebo naopak vítali zahraničných diplomatických vyslancov doma a venovali sa im na cisárskom dvore. Dvornými tlmočníkmi sa mohli stať výlučne slobodní občania, aj keď historické dokumenty spomínajú i tlmočenie realizované cez otrokov (služobníctvo). Tlmočníci obyčajne dostávali najnižšiu vojenskú hodnosť a len zriedkavo mohli kariérne vyrásť, s výnimkou obdobia vojenského režimu 1170 – 1270 rr., keď sa vďaka jazykovým znalostiam mohli dostať na vyššiu sociálnu priečku. Neskôr, ku koncu 14. st., sa situácia pre oficiálnych dvorných tlmočníkov zmenila. V hlavnom kórejskom meste Soule vznikol tzv. Sayogwon – škola tlmočenia a zároveň aj úrad pre tlmočenie a diplomatické záležitosti – s kanceláriami a pracoviskami pri čínskych hraniciach. Sayogwon pripravoval tlmočníkov čínskeho, mongolského, japonského a džurdženského jazyka a mal k dispozícii 600 tlmočníkov a administratívny generálny štáb. Po trojročnom štúdiu a úspešnom zvládnutí skúšok mohli absolventi tejto školy vykonávať profesiu dvorných tlmočníkov s garanciou istého kariérneho a spoločenského vzostupu. Do ich pracovných povinností okrem tlmočenia pre cisára patrili aj iné úlohy. Tlmočníci sprevádzali kórejské delegácie do zahraničia (najmä do Číny) alebo ako hostitelia zodpovedali za pobyt zahraničných vyslancov na území Kórei, viedli diplomatickú dokumentáciu, (legálne a ilegálne) zbierali informácie pre štátne účely, zabezpečovali privlečenie a výsluch zajatcov zo zahraničia alebo náhodou zachytených cudzincov. Okrem iného tlmočníkov neraz poverovali aj riešením diplomatických sporov, čo v prípade ich úspešného rozuzlenia viedlo k významnej odmene (Hui, 2015, s. 224–228).

Inštitút dvorných tlmočníkov existoval v stredoveku aj na ďalšom kontinente. „V starých afrických ríšach (územie dnešnej Ghany, Mali a Zimbabwe) profesionálnych lingvistov považovali za oficiálnych zástupcov národa, strážcov národnej pamäti a nadaných hlásateľov dejín a kultúry (Bandia, 2019, s. 318). Spravidla išlo o ašantských lingvistov, ktorých hlavnou úlohou bolo opakovať po svojom pánovi text, vysvetľovať jeho obsah a skrášľovať formu, pridávať vyslovenému prejavu autoritu a konáť ako zvestca (Danquah, 2015, s. 52). Tlmočníci mali právo zdokonaľovať texty svojich vládcov, ktorí len málokedy boli rečnícky

zdatní. Vo frankofónnych krajinách Afriky ich poznali ako griotov alebo imbongov, boli to talentovaní bardí alebo rétori, ktorí o. i. skladali piesne a ódy na víťazstva a slávne vlastnosti svojich panovníkov a následne ich deklarovali na významných verejných podujatiach. V spoločnosti zastávali privilegované postavenie a pre svoju blízlosť ku kráľovi mali relatívne značnú politickú moc. Vykonávali intralingválne tlmočenie, kedy zdokonaľovali pánov prejav, aj interlingválne, kedy tlmočili z a do iných cudzích jazykov (Wallmach, 2015, s. 8–9).

O sociálnom statuse diplomatických tlmočníkov v stredoveku vieme všeobecne veľmi málo. Napríklad vieme, že v Európe, vzhľadom na rozsiahlu christianizáciu a s tým spojené spoločenské procesy, ako je šírenie písomníctva, prekladanie svätého písma a ideologickej literatúry, boli prekladatelia uznávanejší ako tlmočníci. Táto skutočnosť môže vysvetľovať rozsiahlejšie historické zmienky o prekladateľoch a nedostatok informácií o postavení tlmočníkov. Kým prekladatelia boli zastúpení najmä vzdelanými mníchmi, profesiu tlmočníkov v ranom stredoveku vykonávali obyčajní ľudia žijúci blízko pohraničia (Roland, 1999, s. 27).

Takúto okazionálnosť a nevzdelenosť tlmočníkov už v neskorom stredoveku nahradila inštitucionalizácia a profesionalizácia tlmočníckeho povolania, a to nielen na európskom kontinente. Začali vznikať tlmočnícke vzdelávacie centrá, školy a akadémie, a pri dvoroch panovníkov – pracovné skupiny, kancelárie a byrá dvorných tlmočníkov. „Zo svetských, ale aj cirkevných kruhov sa stále častejšie ozývali hlasy na založenie vzdelávacích inštitúcií pre tlmočníkov“ (Müglová, 2009, s. 90). Napríklad, v Byzancii³ boli zriadené tzv. barbarské akadémie pre verejných činiteľov. Fungovali ako centrá na získanie vedomostí o cudzích národoch a kultúrach a zároveň boli klíčovým zdrojom profesionálnych tlmočníkov. Absolventov takýchto akadémií zamestnávali v kancelárii zahraničných vecí, v rámci ktorej existoval aj Zbor tlmočníkov patriaci pod Odbor pre barbarské záležitosti (Roland, 1999, s. 28). Pre tlmočníkov bolo toto zamestnanie odrazovým mostíkom pre nasledujúci kariérny a spoločenský rast. Dostávali sa do vyšších sociálnych vrstiev, zastávali lepšie hodnotené pracovné pozície či diplomatické hodnosti.⁴

³ Profesionalizácia zasiahla tlmočníkov aj v Španielsku. Vzhľadom na to, že po muslimskom dobytí Pyrenejského poloostrova (711-718) sa začala španielskym územím aktívne šíriť arabská kultúra, latinčina postupne strácala svoj význam a ako komunikačný kód začala zanikáť. Dôsledkom toho bola v 12.-13. st. potreba zakladania prekladateľských škôl a centier (najprv v Toledе, neskôr v Seville, Ávile, Ripolle, Vicu, Tarrangone a i.). Keďže prevažne išlo o prípravu prekladateľov, kým sa tlmočníkom venovali len okrajovo, nebudem sa týmito školami v danej kapitole zaoberať (Pöchhacker, 2015; Roland, 1999; Santoyo, 2013).

⁴ Profesionálni tlmočníci sa od r. 1130 začínajú objavovať aj na dvore sicílskeho kráľa, kde za oficiálne jazyky diplomatickej komunikácie boli stanovené arabčina, gréčtina, latinčina a normandská francúzština. Takáto

Jeden z podnetov na zriadenie vzdelávacej inštitúcie pre tlmočníkov „vyšiel od francúzskeho právnika Pierra Duboisa, ktorý sa rozhodol vytvoriť vysokú školu pre tlmočníkov. Mala pripraviť mladých mužov (a po prvýkrát aj ženy) na šírenie kresťanstva a západnej kultúry v Oriente“ (Müglová, 2009, s. 90). Ďalší podnet podal pápež Inocent IV., ktorý sa v roku 1248 obrátil na rektora Parížskej univerzity, aby mu poslal mladých ľudí ovládajúcich arabčinu a iné orientálne jazyky, ktorí by si doplnili vzdelanie o štúdium teológie a pôsobili v pohanských krajinách ako misionári (Tamtiež, s. 90).

V 14. st. Viennský koncil – pätnasty ekumenický snem biskupov – na návrh R. Lulla schválil 10. kánon o jazykoch, na základe ktorého bolo rozhodnuté založiť viaceré katedry východných jazykov pri Rímskej kúrii a na najväčších univerzitách Európy (Salamanca, Oxford, Bologna, Paríž, Avignon). Cieľom takéhoto návrhu bola dôstojná jazyková príprava kresťanských misionárov. Študovať mali arabčinu, hebrejčinu a chaldejčinu a po absolvovaní štúdia boli ako kvalifikovaní misionári posielaní do muslimských krajín, aby šírili kresťanskú vieru (Caturova, 2005, s. 122–125).

Dôsledkom začínajúcej sa profesionalizácie tlmočníckeho povolania bola zmena postavenia tlmočníkov v spoločnosti (týka sa to aj Európy, aj Ďalekého východu). Vďaka vzdelaniu a nadobudnutým skúsenostiam mohli tlmočníci získať prestížne zamestnanie (kancelárie zahraničných vecí, diplomatické zastupiteľstvá, cisárske dvory), hodnosť (vojenskú alebo diplomatickú) či sociálny status (posúvať sa v rámci spoločenských vrstiev). Príslušnosť k určitej organizačnej zložke, napríklad, cisárskemu dvoru, ministerstvu alebo inému orgánu moci, ako aj uznanie oficiality tlmočenia postupne zbavovali tlmočníkov sociálnej stigmy barbarov, zradcov a nečestných. Bez ohľadu na spôsob pomenovania takýchto tlmočníkov – dragomani, diplomaticí či dvorní tlmočníci – podstata ostávala rovnaká: boli to jazykoví sprostredkovatelia, ktorých úloha spočívala v slúžení cisárovi a poznaní diplomatických, politických a iných spoločenských súvislostí. Stávali sa neoddeliteľnou súčasťou stáleho štátneho aparátu. Stredovek preto možno považovať za obdobie formovania pevných základov diplomatického tlmočenia, ktoré v novoveku dosiahlo svoje apogej a konsolidovalo sa ako uznávaná profesia.

Literatúra

BAIGORRI-JALÓN, Jesús. 2015. Spain. In: PÖCHHACKER, Franz. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. s. 393–397

multilingválnosť palermanskej dvore „lákala najskúsenejších lingvistov z celej Európy. Za vlády Fridricha II Sicilského (1272-1337) na cisárskom dvore pôsobili viacerí kresťanskí a židovskí tlmočníci“ (Pöchhacker, 2016; Roland, 1999).

- BAIGORRI-JALÓN, Jesús. 2015a. The history of the interpreting profession. In: MIKKELSON, H., JOURDENAIS, R. (eds.) *The Routledge Handbook of Interpreting*. New York: Routledge, 2015. s. 11–29
- BANDIA, Paul. African tradition. 2019. In: BAKER, Mona, SALDANHA, Gabriela. (eds.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge, 2019. s. 313–320
- CATUROVA, Susanna. 2005. Viennskij sobor. In: *Pravoslavnaja enciklopedija. zv. 10.* Moskva: CNC Pravoslavnaja enciklopedija, 2005. s. 122–125 [15.01.2022] <https://www.pravenc.ru/>
- DANQUAH, Joseph. Gold Coast: Akan Laws and Customs and the Akim Abuakwa Constitution. 1928. Citované podľa: PÖCHHACKER, Franz. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. s. 52
- HUI, Kim Nam. Korea. 2015. In: PÖCHHACKER, Franz. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. s. 224–228
- LUNG, Rachel. China. 2015. In: PÖCHHACKER, Franz. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. s. 49–54
- MÜGLOVÁ, Daniela. 2009. *Komunikácia, tlmočenie, preklad, alebo Prečo spadla babilonská veža?* Bratislava: Enigma, 2009. 324 s. ISBN 978-80-89132-82-9
- PÖCHHACKER, Franz. 2016. *Introducing Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2016. 252 p. ISBN 978-0-415-74272-6
- PÖCHHACKER, Franz. 2015. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. 552 p. ISBN 978-0-415-63432-8
- ROHÁČ, Juraj (ed.). 1998. *Kronika ľudstva*. Bratislava: Fortuna print, a.s., 1998. 1280 s. ISBN 978-80-968880-8-5
- ROLAND, Ruth. 1999. *Interpreters as Diplomats. A Diplomatic History of the Role of Interpreters in World Politics*. Ottawa: University of Ottawa Press, 1999. 208 p. ISBN 978-0-7766-0501-2
- ROTHMAN, Natalie. 2015. Dragomans. In: PÖCHHACKER, Franz. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. s. 119–124
- SANTOYO, Julio-César. 2013. Zapomenuté řemeslo: Tlumočníci-překladatelé lodních výprav. In: VAVROUŠOVÁ, Petra. *Sedm tváří translatológie*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2195-1
- WALLMACH, Kim. 2015. Africa. In: PÖCHHACKER, Franz. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. s. 8–12

HNEDÁ FARBA V RUSKOM JAZYKU. PREČO SA ZO ŠKORICOVEJ STALO ZÁKLADNÉ POMENOVANIE HNEDEJ FARBY?

Mgr. Pavol Vozár

Inštitút rusistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, pavol.vozar@smail.unipo.sk

Аннотация: Названия цветов обычно производились от названий предметов соответствующего цвета (розовый – роза, коричневый – корица, голубой – голубь), но в процессе языкового развития некоторые названия цвета теряли свое первоначальное значение и приобретали значение новое и их связь с объектами реальной действительности с трудом определялась. Актуальность темы статьи заключается в: 1) вопросе о том, как названия цветов связаны с миром человека и как взаимодействуют язык, мышление и культура; 2) раскрытии механизма, с помощью которого материальный мир влияет на что-то столь абстрактное, как язык, обратно переформатирующий реальность; 3) отсутствии исчерпывающего материала в рамках данной темы, стоящей на границе языкоznания и культуры. Область лексикологии недостаточно исследована, некоторые вопросы остались открытыми. В статье ставится задача продемонстрировать способы наименования коричневого цвета и его оттенков на разных этапах развития русского языка, включить лингвистические аспекты употребления коричневого цвета в русской языковой и культурной среде и, что не менее важно, представить основные теоретические отправные точки, которые автор считает ключевыми для исследования выявленных проблем. В научной статье делается попытка доказать на примере коричневого цвета, что существуют определённые факторы, которые исторически влияли на доминирующее положение названия основного цвета, и как при этом преобладание одной лексемы в дальнейшем влияет на язык путём деэтимологизации единицы, что только повышает её коллокационный потенциал.

О авторovi: Absolvent FF PU v Prešove v aprobatii anglický jazyk a literatúra a ruský jazyk a literatúra. Počas vysokoškolského štúdia sa predmetom jeho záujmu stali otázky, týkajúce sa náučnej disciplíny – fonetiky ruského jazyka. Absolvoval študijné pobytu v zahraničí (Rusko, Lotyšsko, Anglicko, Fínsko), spolupracoval s NÚCEM a s vydavateľstvom Klett – tvorba doplnkových učebných materiálov, vedenie didaktických seminárov pre učiteľov ruského jazyka, lektoriavanie učebnice. Pôsobí ako pedagóg na bilingválnom gymnáziu v Košiciach. Momentálne študuje v 1. ročníku doktorandského štúdia FF PU v odbore Slavistika v externej forme. Intenzívne sa venuje problematike pomenovania farieb v ruskom jazyku.

Úvod

Pre človeka je zrakové vnímanie okolitého sveta veľmi dôležité. Farba zohráva dôležitú úlohu v každodennom živote, ovplyvňuje psychiku, náladu, správanie, určuje výber predmetov, ktorými sa človek obklopuje. Podľa ruského psycholingvistu Ju. A. Sorokina (1985) je analýza farby klúčom k poznaniu psychológie národa. Ruská lingvistka N. B. Bachilinová (1975) napísala, že vnímanie farby jednotlivými národmi je ovplyvnené ich históriaou, kultúrou a každodenným životom. Názvy farieb sa obyčajne odvodzovali od názvov predmetov zodpovedajúcej farby (*rozovyj – roza, koričnevýj – korica, goluboj – golub*). V procese vývoja jazyka však niektoré farebné pomenovania strácali pôvodný význam. Napríklad v ruskom jazyku pôvodne *goluboj cvet* mal význam sivý, popolavý (ako farba peria holuba). Iba neskôr sa ním začala pomenúvať svetlomodrá farba. V ostatnom období pozorujeme názvy farieb a ich odtieňov vyjadrené genitívnym prílastkom: *cvet slonovoj kosti, cvet neba, cvet zemli, cvet lica.*

Príspevok si kladie za cieľ predstaviť spôsoby pomenovania hnedej farby a odtieňov spektra v písomnom diskurze jednotlivých etáp vývoja ruského jazyka a zahrnúť lingvokulturologické aspekty v použití hnedej farby v ruskom jazykovom a kultúrnom prostredí. Predpokladáme, že daný výskum poslúži ako jeden z príkladov, nie ako fakt, ktorý absolútne potvrzuje hypotézu. Ešte predtým budú v príspevku predstavené teoretické východiská, ktoré autor považuje za klúčové pri spracovaní určenej problematiky.

Základné východiská

Tradičným teoretickým východiskom pri lingvistickej skúmaní názvoslovia farieb je univerzalistický (inak deterministický) a relativistický pohľad. Toto východisko obhajuje univerzálnosť percepcie vizuálnych vnemov, ktorá je daná biológiou človeka a tvrdí, že jestvuje vzorec, podľa ktorého rozlišuje prevažná časť populácie Zeme niekoľko základných farieb a pre tieto vybrané farby spektra má zaužívaný a ustálený názov. Lingvistický relativizmus vníma univerzalistické východiská z viacerých hľadísk ako obmedzené, a kognitívna lingvistika sa usiluje opakovane dokázať súvzťažnosť medzi štruktúrou jazyka a myslenia hovoriacich (koncept známy aj ako Sapir-Whorfova hypotéza). Medzi zásadných autorov prvého, t. j. univerzalistického prúdu, ktorí sa zaoberali skúmaním pomenovávania farieb patria americký antropológ O. B. Berlin a lingvista P. Kay s ich publikáciou *Terminológia základných farieb: ich všeobecnosť a vývoj* (1969). Na druhej strane, súčasná kognitívna lingvistka bieloruského pôvodu L. Borodická (2020), ktorá sa venuje vzťahu lingvistiky a antropológie, psychológie či sociológie, uvádza, že už rozdiel v počte základných farieb medzi jazykmi (angličtina: 11, ruština: 12) zapríčinuje odlišnosti v myslení. Dokazuje to na príklade neurologickej reakcie – anglicky hovoriaci, na rozdiel od ruského, nevykazuje

zvýšenú merateľnú mozgovú aktivitu pri projekcii rôznych odtieňov modrej. Inými slovami, to, čo Angličan vníma iba ako odlišný odtieň totožnej farby, vníma Rus ako odlišnú kategóriu, samostatný koncept, na ktorý v jeho jazyku jestvuje základné pomenovanie. Rôzne jazyky a kultúry rozlišujú rôzny počet základných farieb. Zmienený jav si všimol britský vedec z 19. storočia W. E. Gladstone (1858) pri analýze Homérových diel a tím autorov pod vedením nemeckého filozofa a filológa L. Geigera (1867) pri rozbore ďalších starovekých textov, v ktorých absentovali pomenovania farieb, industrializovaným svetom dnes všeobecne považovaných za ustálené, pretože v antickom Grécku za rozhodujúcu považovali hĺbku farby, a nie jej odtieň (tmavé, resp. svetlé odtiene modrej, zelenej a hnedej reprezentovala jediná lexéma). Nemecký lingvista a neurológ E. H. Lenneberg a americký antropológ J. M. Roberts (1953) uvádzajú príklad z jazyka Zuni, v ktorom je žltá a oranžová iný odtieň rovnakej farby, či z jazyka Wobé, ktorý rozlišuje tri základné farby – tmavú, svetlú a červenú. Vietnamský jazyk jednou lexémou označuje modrú a zelenú, pričom rozdiel je v odtieni vyjadrenom prirovnáním k farbe mora alebo listov.

Ruský jazykovedec Ju. A. Sorokin (1985) chápe odlišnosti vnímania farieb v kultúrno-sociologickej a historickej adaptácii ako tzv. „lakuny“ kultúrnej symboliky, teda biele, prázdne či neoznačené miesta medzi komunikantmi dvoch rôznych jazykovo-kultúrnych prostredí. Argumentuje tiež, že s rôznymi farbami sa identifikujú celé skupiny ľudí (bieli a červení v Ruskej občianskej vojne), a farby spravidla sprevádzajú sociálno-politický vývoj, príkladom ktorého môžu byť farebné revolúcie, či asociácia politickej strany, režimu alebo ideo-lógie s farbou. Uvádza takisto príklady z rôznych kultúr, kde reprezentačným prvkom konceptu je farba, pričom v rôznych kultúrach a národnostiah ide o odlišné referencie (modrá je v angličtine farbou smútku, kým na Strednom východe sa asociouje s bezpečím a ochranou), a taktiež dáva do popredia tzv. princíp „mnohoznačnosti“, teda že jednej farbe sa môžu pripisovať viaceré kvality a vlastnosti. V rámci národnej literatúry alebo vo verejnom diskurze možno pozorovať aj okazionálnu reprezentáciu, pri ktorej konkrétny situáčny kontext predznamenáva symbolické vyjadrenie farby – občas aj s presahom do populárnej kultúry a iných umenieckých žánrov, ako napr. avantgardný film *Koričnevyyj vek russkoj literatury* (2008), vyše trojhodinová séria čítaní, ktorá ironizuje kvalitu literatúry a stav spoločnosti konca 20. storočia, pričom odkazuje na Zlatý a strieborný vek ruskej literatúry.

Rozdielnosti farebných atribútov v ruskom jazyku sú prítomné na úrovni diachrónie a synchrónie. O. B. Berlin a P. Kay (1969) na základe svojich výskumov uvádzajú, že fialová farba má v ruštine pomerne nízku okamžitú rozpoznateľnosť v rámci farebného spektra spomedzi dvanásťich základných pomenovaní farieb, a tiež menej konzistentné používanie, čo môže byť spôsobené tým, že slovo fioletovyj (фиолетовый) sa do ruského jazyka dostalo ako kalk anglického slova violet v 18. storočí. Okrem toho denotatívny potenciál slova

oslabuje aj niekoľko široko používaných tradičných ekvivalentov, napr. sirenevyj (сиреневый) či lilovyj (лиловый), oba vo význame orgovánový, ktoré navyše v rámci daného farebného spektra u používateľov jazyka občas interferujú s ďalšími pomenovaniami, ako malinovyj (малиновый), bordovyj (бордовый), višňovyj (вишневый), alebo termínmi datujúcimi sa späťne k 11.-14. storočiu – bagrovýj (багровый), v preklade: (кarmínový), purpurnyj (пурпурный) atď.

Iným príkladom vzťahujúcim sa k rovnakému výskumu je farba hnedá – koričnevaja (коричневый цвет). Hoci toto pomenovanie vykazuje vysokú kompatibilitu v spojení s podstatnými menami, jej použitie sa obmedzuje prevažne na kolokácie s umelo vytvorenými predmetmi, kým pre prirodzené objekty sa častejšie vyhradzuje starší termín *buryj*. Výnimku tvorí napríklad *koričnevýj sachar* (коричневый сахар), v preklade: hnedý cukor – a to z dôvodu nedávneho preniknutia produktu na ruský trh, čo mohlo podnietiť hovoriačich k tomu, že siahli po doslovnom preklade a uplatnení jedného z 12 základných pomenovaní farieb. Avšak rovnako pomerne nový produkt – hnedá ryža – sa už označuje komplementárne, buď ako *buryj ris* (бурый рис), alebo ako *koričnevýj ris* (коричневый рис).

Hnedá farba – spôsoby vyjadrenia v ruskom jazyku

Analýzou historických písomností z 11.-12. storočia. N. B. Bachilinová (Бахилина, 1975) dokázala, že v prvých etapách skúmaného obdobia jestvujú len zriedkavé referencie na hnedú. Vysvetľuje to tým, že v danom čase neexistovala potreba písomne sa zaoberať detailmi, ako je odtieň predmetu, ak si to zvlášť nevyžadovala prax. Už v tomto období však naráža na pomenovania hnedej prídavným menom *smaglyj* (od smaga, teda žiara, oheň – v cirkevnoslovanskom síra, smola, peklo), z etymologického hľadiska slovo s identickým koreňom súčasného slovenského *smažiť*, či českého *osmahnout*. Ako uvádzá N. B. Bachilinová, dané slovo sa používa biskupom K. Turovským a nachádza sa v *Kronike Johanna Malalasa* (Хронике Иоанна Малалы). Okrem cirkevnoslovančiny je však známe jeho použitie aj v ruských národných dialektoch. N. B. Bachilinová predpokladá, že už v staroveku, najneskôr však od konca 14. storočia (zmienky v úradných písomnostiach) východní Slovania poznajú a používajú aj slovo bur/buryj (бур/бурый). Koreň tohto slova pochádza z turkických jazykov, vo význame *hrdzavočervený*, a cez perzštinu sa vzťahuje k indoeurópskemu bher, v preklade: svetlohnedý. Fakt, že jeho ekvivalent chýba v slovníku západných Slovanov, a rovnako tak skutočnosť, že názvy konských plemien (spravidla turkického pôvodu) sú viaceré odvodené od tohto farebného pomenovania, skôr podporujú východný pôvod slova. Čo sa týka slova *smaglyj* (смаглы́й), známe sú aj alternatívy *smjaglyj* (смяглы́й) či *smuglyj* (смуглы́й). V súvislosti s definíciou farby sa u N. B. Bachilinovej (1975, s. 209–210) stretávame s pojmom abstraktizácie, keď jeden z radu odtieňov podobného spektra nado budne pozíciu reprezentatívnej denominácie pre zvyšné príbuzné farby. V ranej epoche

túto pozíciu zaujíma čierna, biela (časté tiež pre symboliku v duchovnej sfére), či žltá, kým pre červenú a tmavomodrú sa používa celý rad odtieňov bez sformovaného dominujúceho zovšeobecňujúceho, teda zjednocujúceho názvu.

Písomnosti 17. storočia dokladujú bohaté využívanie názvoslovia zmiešaných farieb a v tomto období sa tiež objavuje prvýkrát slovo koričnevyj (коричневый), v tej dobe ešte vo veľmi úzko vymedzených kombináciách v súvislosti s označením farby látky (штаны бархатные коричной цвета (A. Верхот, 1607 г.), сукно коричной цвета (Столб, 1669 г.), сукно коришневое (Д. Шакловит, 1661). Hnedá a celkovo zemité farby, v odievaní široko používané zámožnejšou vrstvou spoločnosti, dostali prívlastok koričnyj (коричный) – od toho deminutívny sufix -чневый (-чневый), teda farbu kôry – korice – stromu škoricovníka. V tejto etape vývoja ruského jazyka je pre niektoré farby, vrátane hnedej, stále typická roztrieštenosť, t. j. početnosť, rad pomenovaní, ktoré sa používajú v špecifickej sfére, resp. určitých slovných spojeniach. Vo všeobecnosti možno o slovanských jazykoch povedať, že všeobecné, abstraktizujúce označenie hnedej farby sa objavuje (v porovnaní s inými farbami) relatívne neskoro. Za stále menej používaným názvom buryj (бурый) stojí neskôr práve do popredia sa dostávajúce prídavné meno koričnevyj (коричневый), ktoré postupne naberá kompatibilitu v čoraz širších kontextoch (najviac však v 20. storočí). Zo súčasného hľadiska má buryj (бурый) svoje miesto v modernom ruskom jazyku prevažne za účelom pomenovania prírodných javov a fenoménov – mútna búrlivá voda, opadané lístie, pôda, plemená koní, a opakovane ho vo svojich textoch od 18. storočia používajú rôzni autori I. S. Turgenev, M. Ju. Lermontov, A. D. Kantemir, V. V. Lipatov a ī.). Proces kontextuálneho posilňovania adjektíva koričnevyj (коричневый) začína už v 18. storočí, kedy sa v písomnostiach prvýkrát objavuje toto slovo aj v iných kontextoch, než len v súvislosti s od-evmi či tkaninami, napr. v receptoch: „Положи въ кострюлю кусочекъ масла съ двумя счепотьми муки; мѣшай, обжарь, пока покраснѣеть въ коричной цветѣ,“ (Сл. пов. IV, 188). Napriek tomu až do začiatku 19. storočia možno konštatovať ešte veľmi pozvolné a limitované používanie slova koričnevyj (коричневый). *Slovník Ruskej akadémie* (1789 – 1794) toho obdobia zaraduje do zoznamu slovo koričnevyj (коричневый)s definíciou kvality, že ide o „farbu podobnú škorici“, a lexému „шкорика“ definuje ako „кôru škoricovníka – светлобуруй цвет (светлобурый цвет). Ešte i v r. 1867 daný slovník slovo definuje ako „majúci farbu škorice“. Z uhla pohľadu vtedajšieho nositeľa ruského jazyka bol jestvujúci rad slov označujúcich rôzne odtiene hnedej – smaglyj (смаглы́й), buryj (бурый), karij (карий), kaštanovyj (кашта́новый), koričnevyj (коричневый) podľa kontextu a selektívnej kompatibility prirodzeným.

N. B. Bachilinová (1975) uvádzá tieto okolnosti, ktoré dopomohli k presadeniu sa slova koričnevyj (коричневый), teda naplneniu neskoršej progresívnej tendencie v ruskom jazyku: 1) upokojujúca, vizuálne atraktívna farba škorice, 2) odtieň svetlejší ako buroj/buryj cvet

(бурового цвета), без красноватых или синеватых тонов, 3) несуществование позитивной или негативной ассоциации, нейтральность, 4) привилегированное использование корицы в повседневной жизни – парадоксально – могло привести к процессу диссоциации, resp. деэтимологизации слова.

Napriek tomu, že je od 20. storočia koričnevyj (коричневый) naplno etablovaný výraz používaný s cieľom vyjadriť rozmanité odtiene hnedastej farby a pomenováva extralingvistickú realitu v mnohorakých kontextoch, jestvujú kolokácie, pre ktoré sú v ruštine vyhradené zaužívané označenia – napr. farba ľudských očí – karije glaza (карие глаза), vlasov – kaštanovye/rusyje volosy (каштановые/русые волосы), rovnako tak znalec koní neoznačí srst' zvierata za koričnevuju (коричневую). Napriek tomu možno skonštatovať, že koričnevyj (коричневый) je prídavné meno s takmer neobmedzenou zlúčiteľnosťou.

Hnedá farba – odraz v jazyku a kultúre ruského národa

Asociácie s farbami sa kultúra od kultúry líšia, v rôznych civilizačných okruhoch môžu nadväzať osobitné konotácie, inokedy je ich symbolika univerzálna, uplatnitelná pre všetky alebo väčšinu z nich. Sémantika farieb býva silným nástrojom marketingu – komunikácie celkovo – a to dokonca v medzinárodnej škále. G. Evans, pôvodom britský žurnalist, autor pôsobiaci na viacerých kontinentoch, vo svojej knihe *The Story of Colour* (2017) opisuje hnedú farbu ako zvláštne nenápadnú. Nie je medzi farbami dúhy, ani v tzv. farebnom kruhu, hoci vo väčšine moderných industrializovaných krajinách patrí medzi základné farby. Rozptyl odtieňov náležiacich pomenovaniu hnedá je najširší zo všetkých farieb, azda preto si vyslúžila mnoho doplnkových prívlastkov – čokoládová, kakaová, oriešková, mandľová, gaštanová, hrdzavá, kávová, škoricová, kaki, a mnoho ďalších; skrátka, nejestvuje hnedá podľa definície.

Z univerzálnych vlastností, do veľkej miery späť s jej rozšírením v prírode, symbolizuje hnedá farba plodnosť, stálosť, bezpečie, teplo, pôvod všetkého. Kým v kultúre moslimov bolo tradičné vnímanie hnedej farby ako farby nešťastia, biedy, ba až rozkladu, u slovanských národov – teda aj u Rusov – symbolizovala Matku Zem (Мать – сыра земля, v gr. mytológie Gaia - Гаїа), stvoriteľku a živiteľku, darkyne života. Ako uvádzaj A. I. Bondarčuková (Бондарчук, 2014) tradičným slovanským obrazom v súvislosti s hnedou farbou je aj *buryj medved'* (бурый медведь), zvierací kult a častý symbol slovanských bojovníkov.

Zároveň platí, že sa hnedá farba od staroveku po stredovek v iných oblastiach života netešila zvlášť veľkej obľube – tuniky hnedastých odtieňov v starovekom Ríme nosievali otroci, v stredovekej Európe je hnedá farba považovaná za jednu z najohavnejších (Jurjevová, 2010).

Od čias Francúzskej revolúcie (1789 – 1799) sa farby výraznou mierou podpísali pod rozpoznateľnosť ideológií, politických prúdov, hnutí a strán. Slovo *koričnevora bašečníky*

(коричневорубашечники), náš preklad: hnedomošeliari, resp. hnédé košelevi) tradične označuje prívržencov strany NSDAP (Národnosocialistická nemecká robotnícka strana) v 30. rokoch 20. storočia. Motiváciou vzniku takého označenia bol odev, ktorý skupina nosievala kvôli cenovej dostupnosti v medzivojnovej Nemecku. Od spomínaného označenia sa odvíja ďalšie pomenovanie *koričnevaja čuma* (коричневая чума), náš preklad: hnédý mor. V Encyklopédii Tretej ríše (2005) nachádzame výraz *koričnevý dom* (коричневый дом), ktorý označuje štábny byt veliteľstva zmieňovanej národnno-socialistickej (nacistickej) strany.

Rakúsky neurológ a psychoanalytik Sigmund Freud (1908) spájal hnédú farbu v asociáciách človeka s exkrementmi, pričom oporu svojej teórie hľadá v skorej i modernej kultúre. V tejto súvislosti sa do ruštiny (prekladom alebo inak) dostali aj výrazy uvedené vo *Velkom slovníku ruských prísloví* (V. M. Mokijenko, T. G. Nikitinová (Никитина), 2007), resp. v *Slovníku vulgarizmov* (T. V. Achmetovová (Ахметова), 1997) – *зажечать в карицне воje* (заехать в коричневое) a *карицневый душ* (коричневый душ). Prvý výraz je zo žargónu homosexuálnych praktík, druhý opisujúci deviantné sexuálne praktiky súvisiace s koprophágou. Negatívny, resp. vulgárny odtienok nesie aj slovné spojenie *rvaň koričnevaja* (рвань коричневая), náš preklad (voľne): hnédý odpad, ktoré v literatúre používali aj etablovaní autori formátu Gorkého (1901) či Kuprina (1903).

K fonetickému plánu, pravda, v ironizujúcom, humornom kontexte, sa vzťahuje v modernom ruskom jazyku tzv. staromoskovská norma výslovnosti slova [*koričnevýj*] (nie *koričnevý*) – analógia so slovami *jajičnica* (яичница), *buločnaja* (булочная), vyslovovaných zodpovedajúc norme takto správne, teda so -šn). Takéto prípady sú vysoko kontextuálne, situačné, a obmedzené na ústnu reč, nie sú však okazionalizmami.

Naopak, pozitívnu sémantiku hnedej farby v ruskom jazyku predstavujú atribúty jedla. *Karičnevoje zoloto* (коричневое золото), náš preklad: hnedé zlato, bolo pomenovaním pre kakao. Ide o zvláštny paradox, ak si uvedomíme, že doslovný preklad je: škoricové zlato. Príkladom tohto druhu sú i *karičnevyje jabloki* (коричневые яблоки), tu je však pozoruhodné, že prílastok odrody jabĺk (v poviedke Čierny mních ju spomína aj A. P. Čechov, L. N. Tolstoju mal v sade v Jasnej Poľane) nie je motivovaný farbou plodov (sú červeno-zelené), ale chuťou, ktorá pripomína – škoricu.

Na poslednom príklade vidno, že etymologické hranice medzi jednotlivými pomenovaniami sú tenké, pričom je potrebné mať na zreteli, ktorú kvalitu chceme konkrétnym atribútom extralingvistickej realite priradiť. Poukazuje to aj na skutočnosť, aký tenký ľad predstavuje cieľ preniknúť do problematiky na križovatke lingvistiky a kulturológie cudzieho národa.

Záver

Na príklade analýzy názvoslovia hnedej farby v ruskom jazyku sme v diachrónnom aj synchronnom pláne potvrdili bohatosť použitia hnedej farby. Špecifickým znakom ranej etapy vývoja ruského jazyka je strohost' výskytu pomenovaní tejto farby v dobových písomnostiach, ako aj absencia univerzálneho pomenovania, ktorým by sa dalo v predmetnom čase zovšeobecniť celé spektrum hnedej farby. Dominantné postavenie nadobúda pomenovanie *koričnevýj* na základe verifikácie práce N. B. Bachilinovej formou analýzy frekvencie výskytu slova v ruskom národnom korpusе až v 20. storočí. Pre ruský jazyk je príznačná výlučnosť použitia viacerých alternatív pomenovania hnedej v rámci určitých prísně vymedzených kolokácií. Tak ako sme príkladmi potvrdili prienik symboliky hnedej farby v ruskom kultúrnom prostredí s kultúrnym prostredím ďalších národov, podarilo sa nám demonštrovať aj prípady jedinečného vnímania v skúmanom kontexte. Na konkrétnej farbe sme demonštrovali tézu, že s plynutím času naoko nepatrné zmeny vo vývoji spoločnosti dokážu ovplyvniť jazyk aj v tak zdanlivo fundamentálnej časti slovnej zásoby, akou sú základné pomenovania farieb, pričom sme sčasti vymedzili príčiny, aj sprievodné javy tohto procesu.

Literatúra

- BERLIN, Brent., KAY, Paul. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969. [cit. 01-06-2022]. ISBN 0-520-07635-4. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books/about/Basic_Color_Terms.html?id=sGDxruwl9OkC&printsec=frontcover&source=kp_read_button&hl=en&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- BORODITSKY, Lera. 2020. *7,000 Universes: How the Languages We Speak Shape the Ways We Think Hardcover*. New York: DOUBLEDAY & CO. ISBN 9780385538190.
- EVANS, Gavin. 2017. *The Story of Colour an Exploration of the Hidden Messages of the Spectrum*. London: Michael O'Mara Books Ltd., 2017. [cit. 20-05-2022]. ISBN: 9781782436904. Dostupné na internete: <https://www.mombooks.com/wp-content/uploads/The-Story-of-Colour-AI.pdf>
- FREUD, Sigmund, 1908. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud: Character and Anal Erotism*, London: The Hogarth Press, 1994, ISBN: 9780701200671
- GEIGER, Lazarus, GEIGER, Alfred, ASHER, David. 1880. *Contributions to the history of the development of the human race*. London: Trübner & Co.
- GLADSTONE, William Ewart. 1858. *Studies on Homer and the Homeric age*. Oxford: University Press.

- LENNEBERG, Eric, ROBERTS, John Milton. 1953. *The denotata of color terms*. Bloomington: Paper read at Linguistic Society of America.
- АХМЕТОВА, Татьяна Васильевна. 1997. *Толковый словарь. Русский мат.* Москва: «Колокол Пресс». ISBN 5-7117-0303-X.
- БАХИЛИНА, Наталия Борисовна. 1975. *История цветообозначений в русском языке.* Москва: «Наука».
- БОНДАРЧУК, Анастасия Ивановна, 2014. Семантика цвета в аспекте межкультурных Визуальных коммуникаций. In: «Молодой учёный», гоč. 62, č. 3, s. 1082–1085. ISSN 2072-0297.
- ВОРОПАЕВ, Сергей. 2005. *Энциклопедия третьего рейха.* Москва: «Локид Пресс». ISBN 5-7905-3721-9.
- ИСТРИН, Василий Михайлович. 1913. *Хроника Иоанна Малалы. В славянском переводе.* Санкт-Петербург: «Типография Императорской Академии Наук».
- МОКИЕНКО, Валерий Михайлович., НИКИТИНА, Татьяна Геннадьевна. 2007. *Большой словарь русских поговорок.* Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп». ISBN 978-5-373-01386-4.
- Словарь Академии Российской, производным порядком расположенный. 1789 – 1794. Санкт-Петербург: «Императорская академия наук».
- СОРОКИН, Юрий Александрович. 1985. *Психолингвистические аспекты изучения текста.* Москва: «Наука».
- УШАКОВ, Дмитрий Николаевич. 2014. *Большой толковый словарь русского языка.* Москва: ООО «Дом Славянской книги». ISBN 978-5-903036-99-8.
- ЮРЬЕВА, Маргарита Валентиновна. 2010. *Цветоведение. Учебное пособие.* Москва: «МИЭТ». ISBN 978-5-7256-0583-9.

ПРОСТРАНСТВО В ТВОРЧЕСТВЕ МАРИИ КАМЕНКОВИЧ

Олеся Медуха

Аспирант кафедры русистики философского факультета Университета им. Св. Кирилла и Мефодия в Трнаве, medukha1@ucm.sk

Abstract: The study is devoted to the analysis of the structure of space and the author's strategies for constructing space in the poetry of Maria Kamenkovich. To systematise the images of space, the logic of perspective is used, including the phenomenological approach as a base. When revealing the multicultural codes of Maria Kamenkovich's texts, an intertextual approach is used. The analysis carried out allows us to formulate conclusions about the main motives and images in the work of the poetess, about the architectonics of the urban text and the principles of interaction between the lyrical subject and landscape. The results also show productivity of the introduced approach.

Об авторе: Олеся Викторовна Медуха, аспирант второго года обучения кафедры русистики философского факультета Университета им. Св. Кирилла и Мефодия в Трнаве. Получила степень магистра на кафедре русской филологии Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Киев, Украина. Научный руководитель диссертации – доц. Андрея Громинова, PhD.

Работа выполнена при поддержке проекта KEGA н. 021UCM-4/2020 с названием Tvorba učebníc pre rusko-slovenské sekcie bilingválnych a slovanských gymnázií.

Творчество Марии Каменкович, поэтессы и переводчика, остается малоизученным. Метафизическая направленность ее текстов сочетается с субъектом-жителем особого города, который сохраняет свои практики взаимодействия с окружающим миром. **Актуальность** исследования заключается в необходимости восполнить недостаток исследований, посвященных творчеству Марии Каменкович. **Объектом** исследования являются стихотворения Марии Каменкович, представленные в сборнике «Петербургские стихи» (2005) и «Избранное» (2008). Последний сборник, соответственно, является репрезентативным источником текстов из прижизненных сборников поэтессы, поэтому ему отведено основное внимание. **Предметом** исследования является феноменологическая онтология лирического субъекта, которая выявила наибольший потенциал при взаимодействии с протенсией реципиента-исследователя, настроенного на анализ пространства. Следовательно, цель

исследования — анализ визуальных, пространственных образов в стихотворениях Марии Каменкович и последующая их систематизация по абстрактной модели эмпирического пространства (логика перспективы). Для этого необходимо гипотетически сформировать особенности методологического инструментария (используются сравнительный, структурный, биографический, интертекстуальный методы и феноменологические предпосылки), на основе проанализированного корпуса текстов поэтессы необходимо обнаружить и описать внутреннюю структуру, архитектонику взаимодействия лирического субъекта с пространством. На основе полученных данных предоставляется и возможность контекстуализации текстов поэтессы.

Феноменология позволяет проживать смысловую структуру пространства, сопровождающуюся вербальными эквивалентами сенсорных аспектов (зрение, слух, прикосновение, нюх). Среди этих аспектов зрение традиционно играет наиважнейшую роль. При осмыслиении символов, взглядывании в них возможно использовать выработанные зрением соотношения в пространстве — перспективу (учитывая и дискурсивные практики размышления о ней). Именно перспектива, на наш взгляд, является реализацией надежды «выявить некоторые конститутивные, присущие миру свойства в процессе определения того, каким образом феномены предстают перед нами» (Потреба, 2010, с. 412). Говоря о перспективе, мы характеризуем логические (абстрактно-универсальные) структуры зрения, исходя из присутствия. Если реципиент не рефлексирует, то возникает отношение к пространству как к месту, в котором вещи явлены в себе. Процесс рефлексии после схватывания пространства в тексте схватывает и восприятие, опосредованное речью-видом субъекта. Учитывая наличие «бесконечного излишка определений», «многообразие, которое указывает на возможные новые восприятия», реципиент-исследователь должен принять очевидность, которая «раскрывает и осуществляет себя в серии образов и представлений» (Ibid., с. 406). Природа многообразия и множества определений коррелирует с неуловимой природой символа. Так, «стратегія символістського тексту, що передбачає креацію “символіста-читача”, передує рецептивній естетиці, зокрема її інтертекстуальним методикам, що виробилися на її основі» (Беляєва, 1998, с. 19).

Символ как свернутый миф дает субъекту и особую установку. Она ограничивает с его возможностями самоутверждения: субстанциальное и энергийное типы утверждения личности. Понятие «субстанциального самоутверждения» личности А. Лосев (Лосев, 1994, с. 96–99) вводит для того, чтобы отличить религию от мифа. В религии человек сам как целое присоединяется к вечности, превращается — это субстанциональное утверждение личности. Миф же предполагает раскрытие в эмпирических вещах (одежде, амулетах, талисманах и т.д.) отдельных качеств личности —

энергийный тип. В первом случае человек воплощается сам по себе как такой, выражаясь в своем конкретно-телесном присутствии, во втором случае он передает через смысл свои характеристики других вещей, изменяя их свойства. Именно субстанциональное самоутверждение характерно для метафизической поэзии Марии Каменкович, т.к. субъект открыто и искренне причастен происходящему в пространстве — и к своей речи. «Так возникает проблема субъекта — того, кто проявляется, формируется через речь <...>» (Барковская-Громинова, 2020, с. 429), того, кто берет на себя ответственность молчания как внимания, с метапозиции наблюдая «феноменологию сознания некоего субъекта, пытающегося обрести себя из себя самого» (*Ibid.*) и будучи этим субъектом одновременно. Приемы метатекстового уровня характерны для изоморфных стилей (романтизм, барокко и др.) (Беляева, 1998, с. 14).

Удержание внимания в созерцании сочетается с перемещением по городу. Городской текст Марии Каменкович насыщен интертекстом. Внимание к городскому окружению или особая точка — высота башни или многоэтажного здания (для Марии Каменкович важны именно башни города) — создают текст не только по принципу «все есть текст», но и благодаря визуальному восприятию (люди-точки). В конце концов, «быть лишь зрячей точкой и более ничем — в этом и заключается эффект познания» (де Серто, 2008, с. 25). Пешеход способен идти, фланировать — и сталкиваться с архитектурой, выводя на свет одни места и забывая другие. Для Марии Каменкович сети мест города становятся основой метафизического сюжета, в то же время «древа движенья «проявляют» пространство, но их шаги невозможно поймать изображением — как и заключить в текст их смысл. Их риторический танец размывает и переворачивает аналитичные, четкие, прямые значения урбанизма» (*Ibid.*, с. 32). Реципиент и авторский субъект неумолимо открывают и создают архитектонику места и поэтического текста, творят сюжет зрительный.

Архитектоника — «как взорительно-интуитивно необходимое, не случайное расположение и связь конкретных, единственных частей и моментов в завершенное целое — возможна только вокруг данного человека — героя. <...> Архитектоника прозаического дискурсивного целого ближе всего к музыкальной архитектонике, ибо поэтическое включает слишком много пространственных и зримых моментов» (Бахтин, 2003, с. 70–71). Задача исследования пространства поэзии Марии Каменкович заключается в обнаружении основы структуры пространства универсального характера, которая может быть дополнена по необходимости. Учитывая специфику текстов, исследование учитывает и субъект реципиента, его визуальное восприятие, которое может быть дополнено. «Зримые» моменты взаимодействуют с материалом, добытым из метапозиции авторского субъекта, то есть рефлексии над

визуальным и над-уровнем относительно кода культуры. М. Бахтин называет это эстетическим вживанием: «Эстетическое вживание (*Einfühlung*) — видение предметов и героев изнутри — активно совершается с этой вненаходящейся точки, где добытый вживанием материал вместе с материалом внешнего видения и слышания объединяется и оформляется в единое конкретное архитектоническое целое» (Бахтин, 2003, с. 72).

Взаимодействие разных точек зрения возможно благодаря процессу феноменологической редукции, который проводится в текстах Марии Каменкович на уровне резкой смены точки зрения. Феноменологическая редукция выводит нас на уровень радикального преобразования субъекта, что уподобляется религиозному обращению (*conversion*) по степени изменения и уникальности опыта (Ямпольская, с. 11–12). Внимание к этому превращению позволяет разным точкам зрения направить друг против друга собственную открытость, таким образом утвердив общее.

Путь Марии Каменкович начинается в Санкт-Петербурге, осознание наследства города переосмысливается и воплощается в словах во время ученичества. Первые рифмы в нагруженном знаками окружении: в стихотворении «Автобус» (Каменкович, 2008, с. 172–174) взгляд того, кто «был из времени изъят // И мирозданья» напоминает и о «Заблудившемся трамвае» Н. Гумилева. Филологическое образование способствует расширению знаний про насыщенное поле традиций: «...Вечносухие фонтаны. Сады классицизма. // Небо — петровский флот, паруса из гипса. // Солнце — разрыв тумана» (Каменкович, 2008, с. 114). Из-за этого приходит осознание повторяемости текста и слов — ничто не ново: «Филфак. Собор. Нева. Брускатка. // Пиши ещё хоть сотню строк — // Всё не оставишь отпечатка, // Не повлияешь на итог» (Каменкович, 2005, с. 42) — с явной цитацией А. Блока и пролонгации этого стихотворения в литературной традиции. Пока нет собственных сил преодолеть инерцию слова, время уделяется и переводам Дж. Р. Р. Толкина (книга стихов «Переводя Толкина» в сборнике «Дом тишины»). Автобиографичность, подготовленный автор-филолог — аргументы о наличии лирического героя, который также должен пройти инициацию (о чем он догадывается), свой «коридор». Даже так, видения мира внезапны и выводят субъекта и реципиента из автоматизированного приема обработки традиции, прочтения культуры — к моменту: «...НО СОЛНЦА ОКЛИК ЯРКО-КРАСНЫЙ СЕРЕДЬ СТРОФЫ МЕНЯ ЗАСТИГ» (Каменкович, 2005, с. 35). Внимание к феноменологии события и зрения на фоне культурного кода и предпосылок субъекта становится «двойным остранением». Анализ размышлений и образов, связанных с темой места поэта в культурной традиции — задачи отдельного исследования. Созерцание перспективы города — неотделимая часть наблюдения за небесным пространством. У реципиента всегда есть первая логическая данность, то, чего не

избежать — это горизонт. Это деление мира надвое, введение антиномий верха и низа, неба и земли, обозримого «здесь» и далекого «за горизонтом» («За горизонтом жизни много. // И мимоезжая дорога, // И туч сторожевая вязь» (Каменкович, 2008, с. 124); «Окно моё, горящее до горизонта, — // А там уже лазурь прорвалась между туч...» (Каменкович, 2008, с. 62) — ср. с разрывами; «Не пойду я в сад — // Поднимусь-ка лучше на кручу, // Где деревья не застят мира, // Где вид на семь сторон света, // А восьмая — небо. // Исполины туч // Уходят за горизонты» (Каменкович, 2008, с. 63) — важен взгляд, который ничто не закрывает, см. отдельная гора, деревья; «Будем петь щека к щеке // И смотреть до горизонта // Свет рукой не заслонив, // Прощены и покаянны» (Каменкович, 2008, с. 119) — здесь горизонт недостижим, но к нему можно устремиться хоть взглядом, вновь важен взгляд, не встречающий препятствий; «И полуверы зычный свет // Бьёт в запрокинутые судьбы, // И словно мёд её моря // Над горизонтом деревастым...» (Каменкович, 2008, с. 77) — образ перевернутого неба вырисовывает метафизический закат, множество деревьев дает параллельные горизонту линии; «НАС ВОЛНЫ МЁДА ЗАХЛЕСТНУТ, // НАС В ОКЕАНЕ ГЛИН ЗАБУДУТ, // Нам светы льстивые блеснут // И горизонт кругом обыдут» (Каменкович, 2008, с. 87) — пророчество о будущем человечества разворачивается в метафорических образах пространства, где сенсорика «тягучести» находится в оппозиции к огромному пространству и свершению невозможного обхода горизонта; «Семь поднебесных елей — семь ступеней в тумане, // А восьмая — курган на горизонте» (Каменкович, 2008, с. 128) — подчеркнута важность горизонта как части мифического мироздания, в том числе и как знаке земного мира).

Тем значительнее время, когда из-за погодных условий или других причин линия горизонта теряет четкое очертание («Одна звезда стоит высоко // Над горизонтом полумглы» (Каменкович, 2008, с. 72) или отсутствует вообще (ср. с одним из «закатных» стихотворений Марии Каменкович: «Ивы источают камедь. // Гаснет за холмами пламя. // Ветер запускает пальцы // В шевелюру крон, как в память. // Болевым болидом мчится // Человек по небу сердца, — // Только нету горизонта // В сердце, и паденье длится // В сумерки <...>» (Каменкович, 2008, с. 215) — здесь представлена полная система перспектив, основные актанты заката: деревья, пламя, ветер, кроны — и с помощью параллелизма закатное действие накладывается на сенсорные ощущения субъекта, а именно состояние падения в темноту; важно и акцентированное слово «болид», что устанавливает интертекст со стихотворением В. Нарбута «Ночь, как священник...»).

Относительно линии горизонта человек может выбрать точку, которая станет организующим элементом перспективы. Например, небесные светила могут быть такой точкой. «В рёбрах неба над округою // Солнце — высохшею ранкою» (Каменкович,

2008, с. 97), — точка солнца формирует вокруг полуокружности облаков, что является и визуальным эффектом, и процессом организации смыслового пространства вокруг символа солнца. Априорна точка-источник перспективы (центр линии горизонта). С позиции наблюдателя она всегда недостижима наравне с горизонтом и превращается в метафору для «цели». Линии выходят из нее и тянутся к ней. Система точек и линий, театр неба недостижимы: «А опушка всё не близится, // Всё облезлою горжеткою // Горло горизонту кутает... // Как укрыться от прожекторов // И от поднебесных скутеров?» (Каменкович, 2008, с. 99) — лирический субъект используют маску «не христианки», поэтому прячется от лучей неба.

В то же время возможно провести вертикаль перпендикулярно горизонту. К ней добавляются вертикали домов, деревьев («Деревья, царские врата. // Меж ними остров и алтарь» (Каменкович, 2008, с. 46)), кресты и другие вертикали, малые или большие («Это прошлое < ... > // Посеребренные кресты, и дискосы, и чаши — // Как шуга, как жир ледяной неумолимый, // До горизонта шурша серебром ноздреватым...» (Каменкович, 2008, с. 248) — малые предметы, присутствует и крест). Вертикали созданы природой (деревья, отдельные горы) или людьми (башни: «И мелькают среди валов океана // Башня, // Конус, // Колонна...» (Каменкович, 2008, с. 62); купола: «И по вертикали твоя чистота! // И в ясной лазури твои купола!» (Каменкович, 2008, с. 249)). Как было отмечено ранее, множество деревьев может функционировать как параллель горизонту (лес, в том числе): «Край горизонта пуст, и очерк леса прост // И в тёмных небесах совсем немного звёзд» (Каменкович, 2008, с. 204–205) — здесь очерк имеет потенциал быть не только прямой линией; «За лесом возникают башни, // На каждой — треснувшая сфера... <...> Над каждой башнею — по ленте» (Каменкович, 2008, с. 168) — взгляд в даль, взаимодействуя с перспективой, неизменно подтягивает к одной линии следующие вертикали и геометрические формы. Интересен и визуальный образ геометрического спрута среди вертикалей и статуй: «(Золотые тумбы, // Бледные женщины с вознесенным мечом // В сотню эм высотою, // Мускулы культивизма, // Металлический спрут у набережной курорта, // В щупальцах крутящий курортников вниз головою). // Тень, // Набрав достаточно сил, // Отомстит владельцу!» (Каменкович, 2008, с. 239–240) — ср. также с местом теней в перспективе.

Важная часть структуры, встречавшаяся в цитатах ранее, — лучи, что выходят из центра перспективы и формируют, пересекают любые линии вокруг. Эти лучи подобны лучам точки-солнца (особенно, если оно размещено на линии горизонта), прямой дороге, что идет в даль. Свет-дорога — путь, на который указывают свыше: «Меч — дорога, наискось разрубившая сердце Сада» (Каменкович, 2008, с. 84) — ср. с разрывами небес. Чтобы приблизить эти линии к человеку, строились шпили готических церквей. Появляются остроконечные шпили и в пейзажах Армении: «Вокруг

камня-храма на горе высокой, // Остроконечного, с остроконечным солнцем // Внутри...» (Каменкович, 2008, с. 160). При этом «воплощение» световых лучей перспективы обращает назад ход самого луча — к точке горизонта или вне него, на небе. Город превращается в сумму траекторий света: «И сердце — на скрещении лучей: // То — взгляды всех родных моих и близких, // Из Тех-Кто-Раньше-Населял-Сей-Край» — см. луч-зрение (Каменкович, 2008, с. 65).

По лучам и перпендикулярам к горизонту построены башни, шпили Петербурга, Собора Святого Петра (готическая традиция) в Регенсбурге, «шприцы» других замков и даже фабрик («И брат её, Петрополь, не в убытке: // Сквозь шпили в небо впрыскиваем он» (Петр. стихи, с. 7), коридор тоже создан из линий перспективы (см. финал поэмы «Коридор»: «ЗДЕСЬ ДУШИ. ДАННЫЕ ДРУГ ДРУГУ, // В ПРОСТРАНСТВЕ ОПИСАВ ПО КРУГУ, // ВЫХВАТЫВАЮТСЯ ИЗ МГЛЫ, // И, СРЕДЬ ВСЕЛЕНСКОГО ПРОСТОРА, // В МЕЛЬЧАЙШЕМ ПОЛЕ КОРИДОРА // ГОРЯТ НА ОСТРИЕ ИГЛЫ» (Каменкович, 2005, с. 44). Отметим комплексный интертекст / метатекст Серебряного века (А. Блок, О. Мандельштам, что в свою очередь устанавливает связи с Пушкинским мифотекстом).

Из-за наличия лучей в пространстве у предметов появляется тень: «Все тела вытягиваются // И колеблются, // Как водоросли в озере» (Каменкович, 2008, с. 191). Сколько хватит силы света, сколько будет высоты предмета — столько будет тени: «Так пройдут солнца в оконце // И за тенью тень. // Час настанет — скроют солнце // Тучи чёрных тел» (Каменкович, 2008, с. 10), «Солнце и ветер чувствуют тень и неловкость, // Пересекая торчащие кверху лучи городов, // Почекневших в сгущенном полдне двадцатого века» (Каменкович, 2008, с. 68), «ночью черной, // У забора, у вод канала, под тенью Спаса» (Каменкович, 2008, с. 196).

Линии волнистых дорог, речек, земных уступов выбиваются из общего геометрического построения, однако законы перспективы влияют и на них. На водной глади все равно появляются параллельные горизонту отблески света: «Ибо пока — ничей // Мир, что скользит в зазор // На веерах лучей, // На разрывах озёр» (Каменкович, 2008, с. 106). Огонь на земле как самостоятельная стихия не присутствует, он находится в отблесках воды, например, на дороге после дождя: «По умышленным углям дороги — и нету ожога! // Где идём через холод огня, через отблеск зловещий» (Каменкович, 2008, с. 33). «И однозначен смысл фонаря... // О Гоголе со сцены говорят, // О Пастернаке — мне же блик стены // Куда понятней < ... > намёк // Читаю я в сыром огне дорог, < ... > Шагаю прочь, // В бездонный шорох ливня ноября, // В живой и жуткий отблеск фонаря, // И мне одной — сквозь белый строй — идти — // Неизвестной — по белому пути» (Каменкович, 2008, с. 11). Вновь обозначим здесь аллюзивное

пространство петербургского текста: «фонари» Н. Гоголя, А. Блока; и упоминание Б. Пастернака.

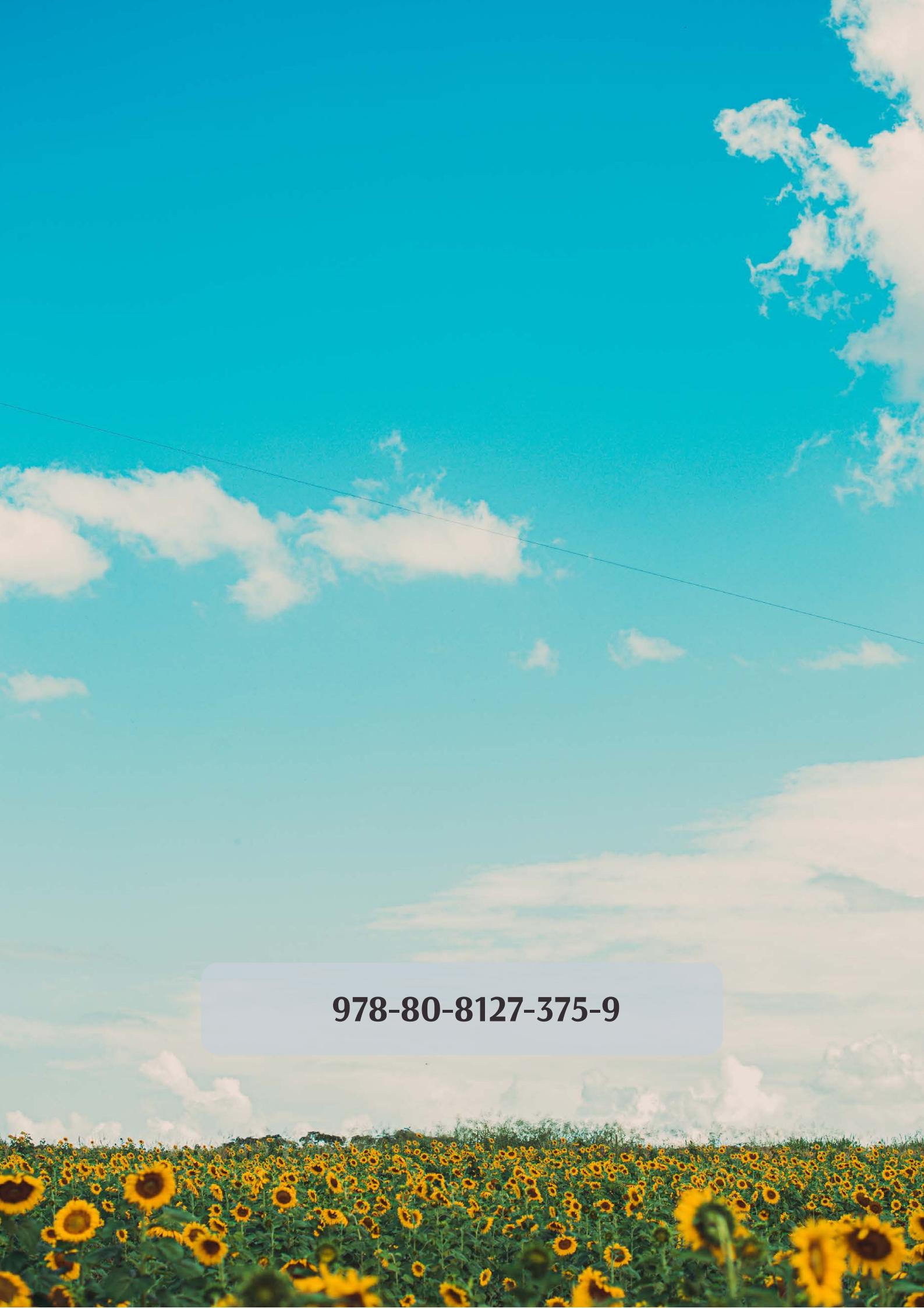
Картиной, нарисованной лучами солнца, становятся разрывы неба, которые присутствуют у Марии Каменкович и как аллегории откровения: «Рубин разрубленного блюда // Над башней полночи кренится» (Каменкович, 2008, с. 74), «К закату мы вершим теченье — // В разрыв гармоний!» (Каменкович, 2008, с. 156), «А дальше — разрез, как рана, // Расширившийся на миг, // И жидкие волны зата, — // Но солнце ушло за край» (Каменкович, 2008, с. 167), «Я узрела леса на зданье — // И, далеко в прорехах неба, // Недвижимой звезды стоянье» (Каменкович, 2008, с. 170).

В то же время огонь небесный сопровождается в творчестве Марии Каменкович высшими смыслами. Зрение, связанное еще в Средневековье с излучением света (Hartnell, p.56), было связано также со стихией огня. Солнце у Марии Каменкович помещается в эту форму глаза, представляя единение материи и сущности света: «Чистое Солнце древнего Праздника // В чистом небе: // В буре короткой и сбившейся с толку жизни — // Глаз Урагана» (Каменкович, 2008, с. 63); «Где неведомый новый Альтдорфер // И глазное яблоко солнца // На конце его пристальной кисти?» (Каменкович, 2008, с. 181) — дан экфрасис картины Регенсбургского художника Альбрехта Альтдорфера «Битва Александра»; «Бессловесное корчится на огне Твоих глаз» (Каменкович, 2008, с. 190). Глаз, око — инструмент телесный, физически реальный. Тем интереснее приближение Марии Каменкович к образу «ощупывания взглядом», уточняющему, как именно распространяется человеческое зрение: «Вижу зрењем слепым и едким: // Из рта моего и глаз // Вырастают, алея, ветки» (Каменкович, 2008, с. 80). Важно и то, что слепой человек в религиозной традиции способен видеть намного больше, прозревать в духовный мир. Визуальные образы Марии Каменкович преодолевают условную «необходимость» утраты зрения, открывая для себя нуминозный опыт в созерцании перспективы. «Практикующие» наблюдение пространства слепы о себе в автоматизированном наблюдении с точки феноменологии, как и те, кто становится точками вдали (де Серто, 2008, с. 25).

Феноменологические практики XX–XXI в., включая предыдущие предпосылки формирования феноменологического дискурса, оказываются продуктивными для аналитики художественных текстов, так как они учитывают широкий круг эстетико-философских категорий, важных для понимания структуры авторского сознания и его «прочтения» в процессе рецепции. Аналитика творчества Марии Каменкович в феноменологическом аспекте показала продуктивность прежде всего таких понятий, как «сознание», «я», пространство, перспектива — во всей их противоречивости и динамике. Динамика и статика, в свою очередь, представляют феноменологическую пару, «решение» которой собственно ситуативно.

Список литературы

- HARTNELL, Jack. 2018. *Mediaeval bodies: Life, Death and Art in the Middle Ages*. Wales: Gomer Press, 2019. 346 p. ISBN 978-1-78125-6800.
- БАРКОВСКАЯ, Нина, ГРОМИНОВА, Андреа. 2020. Опыт феноменологической онтологии в книге Ивана Штрпки «Куда плащ, туда и ветер» (2018). In: *Славянский альманах*, 2020, № 3–4, с. 423–441.
- БЕЛЯЄВА, Ніна. 1998. Традиції символізму в російській ліриці постсимволізму. Автореферат. Київ. 23 с.
- БАХТИН, Михаил. 2003. *Собрание сочинений: Философская эстетика 1920-х годов*. Москва: Издательство «Русские словари. Языки славянской культуры», 2003. 957 с. ISBN 5-98010-006-7.
- КАМЕНКОВИЧ, Мария. 2005. *Петербургские стихи*. Гельзенкирхен: EditaGelsen, 2005. 102 с. ISBN 3-936800-54-5.
- КАМЕНКОВИЧ, Мария. 2008. *Избранное*. Санкт-Петербург: Издательство ДЕАН, 2008. 320 с. ISBN 978-5-93630-696-9.
- ЛОСЕВ, Алексей. 1994. *Миф. Число. Сущность*. Москва: Мысль, 1994. 920 с. ISBN 978-52-440-0747-3.
- ПОТРЕБА, Н.А. 2010. Феноменологический анализ пространства. In: *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. 2010. Вип. XXIII, ч. 1. С. 406–413.
- СЕРТО, Мишель де. 2008. По городу пешком. In: *Социологическое обозрение*. 2008. Том 7. № 2. С. 24–38.

A vibrant field of sunflowers stretches across the bottom of the frame, their bright yellow petals and dark centers contrasting with the green leaves. Above them, the sky is a clear, pale blue, dotted with wispy, white clouds. A single, thin, dark line, possibly a wire or a branch, cuts across the middle of the sky from left to right. In the lower-left corner of the image, there is a semi-transparent, rounded rectangular overlay containing the phone number.

978-80-8127-375-9